ZSIDÓ POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT 790 Ft
2020. nyár / XXXII. évfolyam 6. szám

szombat

Trianon centenáriumán

Benedek Szabolcs, Csepeli György, Demény Péter, Gidó Attila, Haklik Norbert, Jeszenszky Géza, Kőszeg Ferenc, Laczó Ferenc, Markó Béla írásai

Fizessen elő a Szombatra 2020-ra, ezzel is támogatja a szabad sajtót és a zsidó kultúrát

Éves előfizetés lapunkra 6950 Ft.

Neve és postacíme megjelölésével, telebankos vagy internetes átutalásával közvetlenül is intézheti előfizetését a Mazsike Szombat Szerkesztősége 11709002-20066703 számlaszámára.

További csekket az info@szombat.org címen, vagy a 06 1 311 6665-ös telefonszámon kérhet.

Éves előfizetési díj külföldre 50 Euro vagy 70 USD
IBAN számlaszám: HU45117090022006670300000000
SWIFT: OTPVHUHB

2020-as témáinkból:

1989-2019 – Számvetés az elmúlt 30 évvel

Nők a politikában, kultúrában, zsidó közösségben

A zsidók jövője Európában – francia gondolkodók

Írók és a zsidó téma – felszabadultunk-e már?

A zsidó Trianon – centenáriumi körkérdés

TARTALOM

4 | Gadó János:
„S mi borzadozva
kérdezzük, mi lesz még”

7 | Segélykérő levelek
a pápának
(Polgár György interjúja
Hubert Wolffal)

9 | A Wachskerz család sorsa

10 | Szalai Miklós:
Száz évvel ezelőtt

15 | Benedek Szabolcs:
A revizionista politika
a revízió ellen hatott

17 | Csepeli György:
100 év magány

19 | Demény Péter:
Trianon, szerintem

20 | Gidó Attila:
Három évforduló

22 | Haklik Norbert:
Trianonról jelenidőben

24 | Jeszenszky Géza:
A magyar zsidók és Trianon

26 | Kőszeg Ferenc:
Trianon 100

28 | Laczó Ferenc:
Nyugati szemmel az etnikai
önvédelemre kárhoztatott or-
szágról

31 | Markó Béla:
Több Európa,
kevesebb Trianon

33 | „Én az amerikai
zsidó közösségbe tértem be”
(Interjú Bedő Viktóriával)

10–14. SZÁZ ÉVVEL EZELŐTT

szombat

2020. nyár
5779. sziván-támmuz-év

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata
Megjelenik évente tízszer

Szerkesztőbizottság:
Deák Gábor, Itamár Jáoz-Keszt
Komoróczy Szonja Ráhel
Korányi László, Kovács András
Novák Attila

Szerkesztőség:
Szántó T. Gábor főszerkesztő
Gadó János szerkesztő
Muraközi Zsóka szerkesztőségi titkár
Magó Katinka pénzügyek

Állandó külső munkatársak:
Uri Asaf, Bassa László, Bóka B. László
Csáki Márton, Mátraházi (Suematra) Zsuzsa
Németh Ványi Klári, Szarka Zsuzsa
Várnai Pál

A megjelenést támogatja:
Amerikai Joint Magyarország
Mazsihisz
Mazsök
Nemzeti Együttműködési Alap
Nemzeti Kulturális Alapprogram

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi

Terjeszti a Lapker Rt.

A kéziratok szerkesztése lezárult: 2020. május 18-án

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
1054 Budapest, Tüköry utca 3.
Telefon/fax: (36-1) 311-6665

Lapunk e-mail címe:
info@szombat.org

Címünk az interneten:
http://www.szombat.org

Egyéves előfizetői díj: 6950 Ft

Előfizethető a kiadóhivatalban, illetve postautalványon az OTP 11709002-20066703 „Szombat" számú alszámlán

Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.
HU ISSN 0865-3844

Felelős kiadó:
Kirschner Péter, a Mazsike elnöke

Nyomdai előállítás: Pannonia Nyomda Kft.

Gadó János

„S MI BORZADOZVA KÉRDEZZÜK, MI LESZ MÉG"

Az elmúlt hetek kormányzati kommunikációjában megjelenő, még az eddigiekhez képest is gátlástalanul agresszív hangnem elgondolkoztató. Miféle úton jár a kormány és mire lehet még számítani? [1]

Végképp zavarba ejtő, hogy a kormány mindazt, amit művel, időről időre a „szabadságharc" kategóriájába sorolja. Próbáljuk megragadni, mi köze van mindennek a szabadsághoz.

Az alább használt fogalmak némileg eltérek Isaiah Berlin klasszikus definíciójától[2].

A *külső szabadság* itt most a másoktól, az idegenektől, a külső behatolóktól való szabadságot, saját integritásunk határait jelenti; a *belső szabadság* a mélyebb önismeretet és az önépítés folyamatát, a közösség képességét a szabadság intézményeinek, „objektív technikáinak" működtetésére. A külső szabadságért folytatott harc (hagyományosan gyakran erőszakos) küzdelem a behatoló ellen; a belső szabadságért (mint a demokratikus intézmények építése) viszont nem lehet más ellen harcolni, legfeljebb önmagunkkal.

A zsidó hagyomány szépen jelképezi ezt. A nép kivonulása az egyiptomi szolgaságból a külső szabadság elnyerésének aktusa. Utána, az isteni törvények elfogadása Szináj hegyén azt jelképezi, hogy a nép elindult a belső szabadság felé vezető hosszú úton. Az ünnepek időtlen körforgásában az elsőre emlékező Pészach ünnepét 50 nappal később logikusan követi a másodikra emlékező Sávuot ünnepe.

Egy optimálisan működő közösségben külső és belső szabadság egyensúlyban van. A közösség őrzi külső integritását és fejleszti belső szabályrendszerét is. Különösen komoly kihívás különbséget tenni: külső konfliktusainknak mennyiben oka a belső szabadság hiánya? Abban a közösségben, amely a belső szabadság ellen fordul és szüntelen külső szabadságharcot vív, az egyensúly nyilvánvalóan megbomlott. Hasonlóan ahhoz az egyénhez, aki személyes gondjaiért mindig másokat okol.

*

1848 kivételes, forradalmi pillanatában a külső szabadság (a nemzet szabadsága) és a belső szabadság (sajtószabadság, rendi előjogok felszámolása, stb.) kéz a kézben járt Európában. Nemzeti önrendelkezés és polgári szabadságjogok – más szóval: naci-

onalizmus és liberalizmus jegyesek voltak. A 48-as forradalmak veresége ellenére a 19. század második felének Európája a liberalizmus jegyében élte az életét, amikor a szabadság addig ismeretlen intézményei bontakozhattak ki.

Európának azonban egy idő múlva elege lett a nehéz és szüntelen önvizsgálatot követelő belső szabadságból: 1914 nyarán önfeledt gyönyörűséggel vetette magát a háborúba. Végre nem kellett az önreflexió terhes útján járni, végre ismét másokat lehetett megbélyegezni és öldösni. Regresszió, mondja erre a pszichológia, amikor a személyiség (vagy közösség) visszazuhan egy korábbi, archaikus állapotba.

1919 után Európa nagyobb része már nem tudott visszatérni a békés önépítés útjára. A háborús képzetek foglya maradt. A nemzeteken vad paranoia lett úrrá, s ebben Németország járt az élen. A fasizmus volt ennek az állapotnak a kiteljesedése. A fasizmus gyakorlatilag permanens állapottá tette a háborút – vagyis az önreflexió teljes hiányát, amikor képzelt ellenségekre kivetítjük önmagunk minden hibáját s belső feszültségét. A fasizmus az európai kultúra negatív értelemben vett csúcsteljesítménye volt, amikor a tudományos-technikai fejlődés minden vívmányát a legarchaikusabb barbár elmeállapot szolgálatába állították. Paradox módon csak a magasan fejlett német filozófia tette lehetővé, hogy a belső szabadság minden intézményével, köztük a legalapvetőbbel, a lelkiismerettel is a legnagyobb tudatossággal szembeforduljanak.

„A lelkiismeret zsidó találmány", mondta Adolf Hitler, és megmutatta, hogyan kell a lelkiismeretet elhallgattatni és megszabadulni azoktól, akik azt kitalálták. Ez volt a belső szabadság teljes megsemmisítése. Erről az útról Európa csak amerikai segítséggel tudott visszafordulni. Az európai kultúrában mélyen élő Amerika-ellenesség elsősorban ide vezethető vissza.

*

1945-ben Nyugat-Európa felszabadult, és az ezt követő időszak a belső szabadság építésének sosem látott virágkora volt.

Miután amerikai segítséggel gazdaságilag összeszedte magát, Nyugat-Európa kezdett visszatekinteni arra, amit 1933 és 1945

Kövér László

között művelt. A nagy önmagára ismerés 1968 után kezdett kibontakozni. A szélsőbaloldali, antikapitalista lózungokkal induló egyetemi forradalom nem tudta felforgatni a jóléti kapitalista társadalom berendezkedését, de sikeresen felforgatott valami mást: Nyugat-Európa saját önteltségét, azt a mélységes meggyőződést, hogy az ő világa a létező világok legjobbika.

A németek lassan kezdték ráébredni, hogy náci korszakukban mit műveltek. Miután a kommunista rém 1989-ben eltűnt a láthatárról, és a külső veszély megszűnt, Franciaország, Hollandia és a többi nyugati ország is befelé fordult és kezdte belátni, hogy ők sem voltak csupán a náci Németország áldozatai, hanem kezdtek tudomást venni a kollaboráció történetéről. Mindez súlyosan kompromittálta, megrendítette a nemzeti öntudatot, amelynek helyébe ezek az országok egyre inkább a sikeres önépítés, a belső szabadság öntudatát állították.

Ezekben az évtizedekben a sötét múltjával szembeforduló Nyugat-Európa újfent hadat üzent az elnyomásnak. Ezúttal azonban azokkal az elnyomó struktúrákkal fordult szembe, amelyek saját társadalma szöveteiben éltek és virultak tovább. A zsidók, az etnikai kisebbségek, a gyarmati népek, a nők, a gyerekek, a fogyatékkal élők, a melegek, a bevándorlók – mindazok, akik a patriarchális, hierarchikus társadalomban az underdog szerepére voltak kárhoztatva. (A zsidók sajnos ebbe a kategóriába sem illeszkedtek bele igazán, noha sokáig reménykedtek ebben.)

A nyugati világban meghatározó és megkövetelt jellemvonássá vált az empátia. Újfajta felszabadítás volt ez, felnőtt emberhez méltó: harc a *belső szabadságért:* szembenézés bukásainkkal, önmagunk művelése a szabadság egyre bonyolultabb intézményeinek hatékony működtetése érdekében.

E nemes felszabadító törekvések aztán egyre inkább új vallássá, vagy valláspótlékká léptek elő Nyugat-Európában, ahol a régi vallásokba vetett hit a 20. század szörnyűségei után megrendült. Miután a felszabadítás vallás lett, megjelentek a dogmák, az inkvizítorok és megkezdődtek az eretneküldözések is. A legújabb keletű zsidóellenesség is erre a dogmarendszerre hivatkozik. („Izrael rasszista állam", üldözi a kisebbségeket", stb.) Ezzel a haladás újabb válságba torkollott, mint rendesen. Más szavakkal: a traumatizált Nyugat-Európában a belső szabadság úrrá lett a külső szabadság fölött, mely utóbbi megvédését egyre többen beteges agyrémnek kezdték tekinteni. Mindez Angela Merkel nagy gesztusában kulminált, amikor megnyitotta országa kapuit a menekülők/migránsok százezrei előtt. Merthogy, úgymond, nincs szükség a külső szabadság hatósági védelmére, ehelyett a belső szabadság fogja az újonnan jötteket polgártársainkká tenni.

*

1919-ben Horthy Miklós bevonulása Budapestre elhozta a nemzeti önrendelkezés

helyreállítását (külső szabadság) és a polgári szabadságjogok, a demokratikus intézmények (belső szabadság) megcsonkítását. Magyarország és Közép-Európa elindult visszafelé azon az úton, amelyen 1914-ig haladt.

2010-ben a Fidesz már ezzel a Horthy által megtestesített agendával került hatalomra. Szinte hadat üzent a nyugat-európai szellemű önépítésnek és elindult az ellenkező irányba. Hasonló szellemben, mint ahogy Horthy bevonulásával szimbolikusan „megtisztították" a „bűnös várost". A kormányzó fehér lovon érkezett, mint a mesebeli királyfi, aki megszabadítja a királylányt és legyőzi a sárkányt. Hasonlóképpen az önreflexió teljes hiánya, az előző kormányfő erkölcsi megsemmisítése, az ellenségkeresésben való tobzódás jellemezte a „fülkeforradalmat".

Orbán Viktor és pártja hatalmas, ámde konzekvens utat járt be, melynek során a belső szabadság legelszántabb hívéből a belső szabadság konzekvens leépítője lett. Ez nyilván nem egyszerű személyiségtorzulás: érzékeny politikusként azon az úton halad, amelyen, mint észleli, a magyar társadalom meghatározó része kész őt követni. (Az ellenkező irányba haladó Jobbik a nagyon szokatlan ellenpélda.)

És ahogy ezt a permanens szabadságharc logikája (ld. még: az osztályharc éleződése) megköveteli, mindehhez újabb és újabb külső ellenségeket kell találni. Így lesznek a honi ellenzék képviselői „nemzeten kívüliek", „a Lenin-fiúk utódai", és így lesznek „bunkerben ülő" nácik az Európai Unió vezetői.

Ez már minőségi ugrásnak – vagy inkább zuhanásnak – tekinthető, hiszen a kormánypropaganda a lenácizással már az európai integráció legfontosabb intézményeit próbálja erkölcsileg lenullázni. Azokat, amelyeknek egész szellemisége a náci rendszer teljes elutasításán alapul.

Ha Kövér László ilyen ütemben emeli a tétet, vajon néhány hónap múlva mit fog mondani?

*

S miközben másokat nácinak bélyegeznek, a kormánypárti kommunikációban megjelennek a náci szótárból kölcsönzött, dehumanizáló fogalmak („undorító", „élősködő", „balliberális férgek").

A Soros mumus, amelyet a kormány médiagurui találtak ki praktikus célokra 2013-ban, és amelynek visszaterelését a karámba a Fideszen belül is javasolták, mostanra elszabadult, mint a Gólem. Kövér László szerint Soros „egy láthatatlan hatalmi gépezetnek, a világban jelen lévő úgynevezett mélyállamnak a neki szánt szerepet alakító figurája." Így tehát Soros már nem a főgonosz, maga is csak rejtélyes megbízói parancsait hajtja végre – vagyis Kövér László újabb dimenziókkal gyarapítja az ellenségképet.

A 21. századi európai politikai kultúra a jóhiszeműségen és a konszenzuskeresésen alapul. Kövér László a rosszhiszeműség és a vad konfrontáció nyelvén szólal meg, amikor arról beszél, hogy az EU politikusainak körében „eluralkodik az irracionalitás, az őrület". Az önreflexióját elvesztett ember azonban gyakran saját félelmeit, szorongásait vetíti ki, így megnyilvánulásai árulkodóak. Az ellenfélre szórt vádakból valójában őt magát ismerhetjük meg.

Magyarország kormánya ma valóban élharcos: az önreflexiótól, az empátiától, a szolidaritástól való elfordulás európai élharcosa. Nyugat-Európában ezeket a fogalmakat túlhasználták, sokan visszaélnek velük, a rájuk épülő együttműködés válságba került. De intenzív vita folyik a korrekcióról. Magyarország uralkodó politikai elitje ezeket a fogalmakat elhajítja és erről semmilyen eszmecserét nem hajlandó folytatni. Az őt bírálóknak, a vele vitázóknak nem válaszol érdemben, ehelyett erkölcsi megsemmisítésükre törekszik.

*

A „Nyugat válsága" hálás téma. A nyugat természetesen évszázadok óta permanens válságban van, hiszen a fejlődés élén jár, ismeretlen terepen halad, ezért próbahiba alapon maga tapossa ki az új utakat, rengeteg tévelygés árán. Küldetéstudatos – kételyt, önvizsgálatot nem ismerő – népvezérek ilyenkor szokták a nyugat bukását befejezett ténynek tekinteni és saját rendszerüket üdvözítőnek kikiáltani. Eddig egyiküknek sem lett igaza.

p. s. Kövér László a *Vasárnapi újság* c. rádióműsorban, május 3-án kijelentette: „Napról napra porlik, amortizálódik a demokrácia intézményrendszerébe vetett közbizalom a világban."

JEGYZETEK

1 „Bunkerben várják a csodafegyvert" - interjú Kövér Lászlóval; demokrata.hu, 2020. április 28.
2 Isaiah Berlin: Négy esszé a szabadságról; Európa könyvkiadó, 1990.

Papír- és fémpénzt, bélyeget, képeslapot, papírrégiséget, régiségeket vásárolunk és árverésre átveszünk.
Budapest VI., Andrássy út 16. Telefon: 266-4154 Nyitva: H-SZ 10-17, Cs: 10-19 óráig

Olvassa a Szombatot interneten is!
Szombat Online
www.szombat.org

SEGÉLYKÉRŐ LEVELEK A PÁPÁNAK

1939-től 1958-ig XII. Pius volt a katolikus egyház feje. Közömbös volt a zsidók iránt, amit a náci rezsimmel szembeni határozatlan magatartása tanúsít, vagy inkább zsidómentő, például azáltal, hogy a menekülők számára megnyittatta kolostorokat? Ez a Soá egyik, még megválaszolatlan nagy kérdése. A vatikáni titkos archívum – új nevén: Apostoli Levéltár – március eleji megnyitásával fény derülhet minderre. A német kutatócsoport vezetőjével, a münsteri Westfälische Wilhelms-Universität Katolikus Teológiai Karának professzorával, Hubert Wolffal készítettünk interjút.

XII. Pius pápának a nemzeti szocializmus idején betöltött szerepéről két vélemény létezik: az egyik tábor a zsidók jótevőjének tartja és mielőbbi boldoggá avatását szorgalmazza. A másik szerint „Hitler pápája” volt.

Én történész vagyok, ezért nem tudok ebben a vitában részt venni. Sokkal inkább egy egész sor kérdésem van, amelyek XII. Pius pápa levéltárának megnyitása révén most először lesznek megválaszolhatóak, hiszen ezek a források eddig nem voltak hozzáférhetők. Csak sokévi kutatómunka elvégzése után kaphatunk – esetleg – átfogó képet, ami azonban nem jelenti azt, hogy egyes források alapján nem derülhet fény már előbb is bizonyos fontos részletkérdésekre.

Ön szerint a pápa miért nem tett többet a zsidókért, holott bizonyítottan tisztában volt sorsukkal?

A vatikáni dokumentumok segítségével épp az indítékokra remélünk választ kapni. Hiszen eddig csak a külvilág felé történt kommunikációról van tudomásunk. A Vatikánon belüli vitákról és döntési folyamatokról, a pápa legszűkebb köre felé tett nyilatkozatairól, elsősorban azokról, melyeket Luigi Maglione bíboros-államtitkárnak és helyettesének, Giovanni Battista Montininak – a későbbi VI. Pál pápának – tett, eddig fogalmunk sem volt. Spekulációkba viszont nem szeretnék bocsátkozni.

Mekkora lehetett Maglione és Montini munkatársának, Angelo Dell’Acqua-nak a befolyása e kérdésben? Dell’Acqua – enyhén szólva – szkeptikusan nyilatkozott zsidóktól kapott információkat illetően („A zsidók hajlamosak a túlzásokra”). Andrej Szeptyzkyj Lviv/Lem-

berg város rutén-katolikus metropolitának a zsidóüldözésről szóló beszámolójáról pedig azt mondta, hogy keleti papok kijelentéseinek nem kell teljes mértékben hitelt adni.

Az a tény, miszerint az ide vonatkozó második világháborús vatikáni dokumentumok hivatalos kiadásában, az *Actes et Documents*-ben nem szerepel Dell'Acqua apuntója, azaz megjegyzése, véleményem szerint azt mutatja, hogy a szerkesztők a hetvenes években felismerték ennek kényes voltát. Százezernyi zsidó meggyilkolásáról van itt szó, amelyről három, egymástól független tanú – a Zsidó Ügynökség Palesztináért (Szochnut – *A szerk.*), Szeptyzkyj érsek, valamint Conte Malvezzi, egy olasz cég lengyelországi képviselője – is beszámolt. Így legalábbis furcsa a zsidók és keleti katolikusok szavahihetőségében kételkedni. Többek között Dell'Acqua apuntója volt az alapja XII. Pius, illetve a bíboros-államtitkár döntésének, hogy a Szentszék nem csatlakozott a szövetségesek náci zsidóüldözés elleni tiltakozásához.

XII. Pius pápa

Lehet, hogy ezzel a visszafogottságával XII. Pius felmentette a német lakosságot a felelősségtudat alól?

Ez inkább Rolf Hochhuth *A helytartó* című drámája* fogadtatásának az eredménye. Sok német arra használta fel a szerző által XII. Piusról kialakított képet, hogy tisztára mossa magát, mondván „Ha maga Jézus Krisztus földi helytartója sem tiltakozott hangosan a holokauszt ellen, mit tehettünk volna mi, jelentéktelen egyszerű emberek vagy szüleink, amikor tudomást szereztünk Auschwitzról?”

Mi volt az Ön, illetve munkatársainak az érzése, amikor beléphettek a levéltárba?

Én már közel 40 esztendeje dolgozom a Vatikáni Levéltárban, munkatársaim is több éve. Így aztán március 2-a nem hozott újdonságot. Viszont ilyen hosszú várakozási idő után betekinteni XII. Pius aktáiba, és ezáltal a holokauszttal, a „Patkányvonallal“, illetve Izrael Állam el nem ismerésével kapcsolatos kérdésekre választ kapni igazán rendkívüli. Különösen erős érzelmeket váltott ki bennünk a pápának címzett, zsidó származású emberek által írt ezernyi kérelem, melyekben sokszor szívszorongatóan írják le helyzetüket. Fontos feladatunknak tartjuk, hogy ezeknek az embereknek, akiket a nácik ki akartak irtani, visszaadjuk a személyiségét.

„Patkányvonalak”-nak nevezték a magasrangú nácik háború utáni menekülési útvonalait, melynek működtetésében a katolikus egyháznak aktív szerepe volt. Rajtuk keresztül tudott hamis papírokkal megszökni többek között Josef Mengele és Adolf Eichmann. Elképzelhető, hogy a Covid-19 járvány lecsengése után, tehát amikor ismét beléphetnek az archívumba, XII. Pius pápa e téren betöltött szerepéről is megtudhatunk valamit?

Ezt nehéz megítélni, már csak azért is, mert a szervezők annak idején nem központilag, hanem szétszórva dolgoztak. Az egy hét alatt, amíg a levéltárban dolgozni volt módunk, nem találtunk semmilyen anyagot erre vonatkozóan. Valószínűleg nagyon sok időre lesz szükség ahhoz, hogy a több százezer levéltári egységet átkutatva találjunk valamit. Emellett sok száz más projekt is folyamatban van. Az egész területet csak nemzetközi munkamegosztással lehetséges feldolgozni.

Nyilvánosságra kerülnek majd az iratok?

Tekintettel a hatalmas mennyiségű anyagra – 400.000 levéltári egységről beszélnek – nagyon részletesen végig kell gondolni, mit hozzunk nyilvánosságra, és milyen módon. Mindenképpen meg fogjuk kísérelni – a Heidelbergi Zsidó Tudományok Főiskolájával együttműködve – online kiadásban hozzáférhetővé tenni azt a10-20 ezernyire becsülhető kérelmet, amely zsidók részéről 1940 és 1945 között Európa minden sarkából érkezett. Ugyancsak be akarjuk mutatni a Szentszék részéről teljesített, elutasított, sikeres vagy sikertelen embermentő akciókat. Itt olyan információk állnak rendelkezésre, melyek sok esetben túlmennek a Jad Vasém által ismerteken. Ezek az egyéni sorsok egyre fontosabbak lesznek az antiszemitizmus elleni képzésben, főként egy olyan időszakban, amikor már alig van holokauszt-túlélő.

Mindez előreláthatóan mekkora költséget fog felemészteni és mennyi idő kell majd hozzá?

A mi projektünket önmagában tíz évre becsüljük, és

A WACHSKERZ CSALÁD SORSA

Az alábbi levelet – amelyre a pápai archívumban most bukkantak rá a kutatók – egy Martin Wachskerz nevű 23 éves zsidó fiatalember írta XII. Pius pápához. A Franciaországban élő rabbinövendék, attól tartva, hogy családjával Ukrajnába deportálják, végső elkeseredettségében a pápához fordult: arra kérte, segítsen vízumot szerezni a semleges Svájcba.

Toulouse, 1942. december 16.

„Mielőtt megteszem fiatal életem utolsó lépését, mely még sohasem látott egyetlen derűs napot sem, Kegyelmességed segítségét merészelem kérni. A legnagyobb szükség és kétségbeesés miatt fordulok Excellenciádhoz. – 21 éves fiatalember vagyok, izraelita.

A bölcsőm Berlinben állt, onnan utam Lengyelországba, Belgiumba, majd Franciaországba vezetett. Teológia-hallgató vagyok (rabbinövendék).

Az utóbbi időben annyi keserűségen mentem keresztül, hogy már nem tudom, hogyan tovább. Leírni sem tudom. Erőm végén vagyok. – Utolsó reményként szüleimmel és fivéremmel menedéket kértünk Svájcban... Az Égi Alkotó a tudója annak, mekkora veszélyben vagyunk... Kegyelmességed négy embert menthetne meg. Mentsen meg minket.”

A levél 1942/43 fordulóján érkezett a Szentszékhez, akkor, amikor a deportálások elérték csúcspontjukat. Pietro Bernardini berni pápai nuncius közbenjárása Wachskerz és családja érdekében eredménytelen maradt. Alább olvasható 1943. január 28-án kelt jelentése Maglione bíboros-államtitkárnak:

„Múlt év decemberében kelt 59261 számú becses sürgönyére válaszolva arról kívánom tájékoztatni kegyelmes Excellenciádat, hogy az idegenrendészet vezetője, akihez Martin Wachskerz úr érdekében fordultam, nemrégen közölte, miszerint az illető úr kérésének egyelőre nem tud eleget tenni. Mellékelem Önnek a válasz másolatát.”

A család további sorsáról ellentmondásosak az információk.

Egy franciaországi deportációs listán olvasható Esnel Wachskerz neve, Auschwitz célállomással.

A Jad Vasém honlapján is található egy bejegyzés Martin Wachskerzről, mely szerint sorsa ismeretlen.

A pápai levéltárban dolgozó német kutatócsoport tagja, Dr. Barbara Schüler a *Szombat*nak elmondta, hogy egy magánszemély segítségével sikerült egy Martin Wachskerz nyomára bukkanni. Egyelőre még bizonytalan, hogy ő-e a levél írója, ugyanis az összes releváns adatbázis ellenőrzése során ellentmondó adatokhoz jutottak:

Az egyik dokumentum szerint a család, vagyis az apa (Israel Chaim), az anya (Craswa), valamint fiaik (Martin és Heinz) 1942-ben Laucune-ban, Franciaország déli részén éltek. A Jad Vasém nemzetközi honlapja arról számol be, hogy az egész család túlélte a holokausztot. A francia weboldal – mely független a nemzetközitől – közlése szerint viszont Israelt Auschwitzban meggyilkolták. Egy másik információ szerint az apa neve Alter, az anyáé Czarna. Martin 1922. január 16-án született, öcscse Heinz 1923-ban.

A Wachskerz család esete is azt mutatja, milyen nehéz kezelni a holokausztáldozatok egyértelműnek vélt adatait, és mekkora lehetőség rejlik a vatikáni levéltár mostantól hozzáférhető, körülbelül 20.000 dossziéjának feltárásában.

minden bizonnyal szükségünk lesz néhány millió euróra. Ezt főként arra fogjuk költeni, hogy megfizethessük a jól képzett munkatársakat, valamint utazások és másolatok készítését finanszírozhassuk.

Nemcsak a német csoport kapott engedélyt az archívum anyagának kutatására. Terveznek együttműködést, vagy egymástól függetlenül dolgoznak? Kívánnak zsidó tudósokat is bevonni?

Az imént már utaltam a témák sokaságára, és a munkamegosztás feltétlen szükségességére. Szoros és rendszeres kapcsolatban vagyok Johannes Heillel, a Heidelbergi Zsidó Tudományok Főiskolájának professzorával, ugyanis a holokauszttal kapcsolatos forrásokat nemcsak rendszerezni szükséges, hanem mind zsidó, mind katolikus szempontból közösen magyarázni is.

Az antiszemitizmus az egész világon erősödik. Ön szerint az iratok feldolgozása és publikálása hozzájárulhat a zsidógyűlölet elleni harchoz?

Főleg a zsidó származású emberek kérelmei, melyeket tudományosan szeretnénk feldolgozni, tökéletesen alkalmasak a politikai és iskolai képzésre. A holokauszt hatmillió áldozata egy szörnyű, de elvont szám. Egy gyermek sorsa, aki az én iskolámba járt, egy családé, amely a mi utcánkban lakott vagy egy ismert zsidó művészé, a borzalmat másként láttatja az emberrel. Ilyen módon is lehet őrizni a Soá emlékét. Ennek szerepe lehet egy olyan nevelésben, mely az emberi méltóságot és a vallások közötti békét tekinti a világbéke feltételének.

Polgár György

JEGYZETEK

* Rolf Hochhut német író *A helytartó* című, nagy visszhangot kiváltó drámáját 1963-ban mutatták be a Nyugat-Berlinben: A dráma üzenete szerint a pápa tudott a zsidók tömeges meggyilkolásáról, mégsem tiltakozott ellene. Magyarországon a mű könyv alakban 1966-ban jelent meg az Európa Kiadó gondozásában.

Szalai Miklós

SZÁZ ÉVVEL EZELŐTT

1918-ban nem csak az I. világháború ért véget. A háború után az emberiség gondolkodásában sem maradt semmi sem változatlan: a haladás, a szabadság, a kultúra, a nemzet, a vallás, a társadalom kérdései a roppant történelmi kataklizma nyomán mind-mind új megvilágításba kerültek.

Le kellett vonni a soha nem látott méretű szenvedés tanulságait – és sokan és sokféle irányból próbálták: az első világháború élményéből született meg a lukácsi humanista marxizmus, a dialektikus teológia és a spengleri „hullámelmélet" egyaránt. Az emberiség nem hitt, nem hihetett többé a haladásban: nem hihette többé azt, hogy a Felvilágosodás, a tudomány és a technika fejlődése automatikusan megszabadítja az emberiséget minden bajtól, hogy alapvető szellemi és társadalmi átalakulás nélkül az emberiség tovább haladhat a mind nagyobb jólét és szabadság felé...

Az I. világháború utáni politikai és szellemi átrendeződés tehát új eszméket szült: köztük a világbéke intézményes biztosításának és a nemzeti önrendelkezésnek a gondolatát, amelyeket még a háború alatt, 1918 elején Wilson amerikai elnök 14 pontja dobott be a köztudatba.

1918 elejére világossá vált, hogy az első világháború a végéhez közeledik. Az antant az Egyesült Államok belépésével olyan gazdasági és katonai erőfölénybe került, amelyen a központi hatalmak semmiféle erőfeszítése sem változtathatott már.

A tanárból politikussá lett, humanista-utópista eszméktől vezérelt amerikai elnök azonban nem akarta, hogy az első világháború egyszerűen az Antant, mint nagyhatalmi szövetség imperialista győzelmével érjen véget. De azt sem tartotta volna elégségesnek, ha a hadviselő felek jogos igényeinek kielégítésével, sérelmeik igazságos rendezésével záródik le a küzdelem. Úgy látta: az első világháború után az emberiségnek nem egyszerűen igazságos békére, a jogos sérelmek orvoslására kell törekednie – hanem olyan új nemzetközi rendet kell létrehoznia, amely a jövőben is útját állja a gyilkos nemzetközi konfliktusoknak. Wilson 14 pontjának meghirdetése a Kongresszusban nem csak azt jelentette, hogy az Egyesült Államok új, másfajta nemzetközi rendet akar, hanem azt is, hogy – feladva hagyományos izolacionista beállítottságát – kész latba vetni a maga hatalmas gazdasági és politikai erejét ennek a nemzetközi rendnek a megvalósítása érdekében.

A wilsonizmus hallatlan népszerűségre tett szert, nagymértékben hozzájárulva az Antant győzelméhez, mert a központi hatalmak hátországa a wilsoni eszmék hatására megrendült. A tömegeknek nem csak elegük lett a háború szenvedéseiből, hanem úgy látták: saját országaik vezetése imperialista célokat követ, miközben az antant már nem a saját nagyhatalmi érdekeit, hanem az egyetemes humanizmus, a világbéke, a nemzetközi jog szempontjait akarja érvényesíteni...

Az az új nemzetközi jogrend, amelyet Wilson elnök meg akart teremteni, két ponton különbözött a nemzetközi kapcsolatok korábbi (a vesztfáliai béke, illetve a bécsi kongresszus nyomán kialakult) rendjétől. Az egyik a *nemzeti önrendelkezés* elve volt. A másik pedig az, hogy az államok közötti vitás kérdéseket többé *nem* diplomáciai úton (Wilson el akarta törölni a titkos diplomácia minden formáját), hanem egy nemzetközi fórum előtt, nemzetközi jogi alapelvek szerint kell rendezni. A wilsonizmus kezdettől fogva tartalmazta nem csak a civilizált népek, hanem a gyarmati népek, a még demokratikus intézményekkel nem rendelkező, éppen nemzeti öntudatra ébredni kezdő népek önrendelkezési jogának gondolatát is. A gyarmatokkal kapcsolatos vitás nemzetközi kérdéseket a kérdéses területek bennszülött la-

A San Remó-i konferencia delegátusai

kosságának érdekeit figyelembe véve kellett rendezni Wilson szerint. Ez természetesen az adott történelmi szituációban a *vesztesekre* vonatkozott elsősorban. Az évszázadok óta hanyatló oszmán birodalom uralma alatt tartotta a mai Szíria, Libanon, Irak, Jordánia és Izrael túlnyomórészt arab lakta területeit. Wilson pontjai szerint ezeknek a területeknek meg kell adni az önrendelkezés jogát.

Bár az első világháborút lezáró Párizs környéki békék végül is nem a wilsoni pacifista-humanista alapelvek szellemében, hanem sokkal inkább a győztesek imperialisztikus, nagyhatalmi szempontjai szerint rendezték újra a nemzetközi viszonyokat (megalázva és megcsonkítva a „vesztes" hatalmakat) – valamennyi mégiscsak megvalósult a wilsoni eszmékből. Az első világháború lerombolt két hatalmas transznacionális államalakulatot: az Osztrák-Magyar Monarchiát és a cári Oroszországot (a „népek börtönét"). Romjaikon etnikailag többé-kevésbé egységes (vagy legalábbis a nemzeti identitásra hivatkozó) nemzetállamok keletkeztek: Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia és a balti államok. S létrejött az első nemzetek feletti politikai szervezet: a Genfben székelő Népszövetség – kifejezetten azzal a céllal, hogy a jövőben elejét vegye a háborúknak. (Sőt – ha nem is alkalmazták a gyakorlatban – megszületett a háborús bűntett, a háborús bűnösség jogi kategóriája is.)

A wilsonizmus döntően és többféle módon is érintette a zsidóság sorsát és önképét – és ezáltal a zsidó *teológiát* is. A Népszövetség (illetve a Szövetséges Hatalmak Főtanácsa) által 1920 áprilisában hozott San Remó-i határozat – amely a háborúban vesztes Török Birodalom arab területeinek a sorsáról döntött – több volt a háború alatti Balfour-deklarációnál: már nem Anglia, nem az antant, hanem (elvileg) a népek közössége nevében legitimálta a zsidóság jogát az önrendelkezéshez, a nemzeti otthonhoz. Egyszersmind – miközben (elvileg) elismerte a szerveződő szíriai és mezopotámiai arab államot, nem ismerte el Palesztina önrendelkezési jogát, s népszövetségi mandátumot adott Angliának Palesztina és Mezopotámia, Franciaországnak pedig Szíria felett. (Ténylegesen végül – mivel Franciaországnak és Angliának fontos gazdasági és stratégiai érdekei fűződtek a Közel-Kelethez, Szíriában és Mezopotámiában sem jött létre független állam.)

Az 1920 után kialakuló palesztinai brit mandátumterület – elkülönülve az I. Abdullah király vezette, korábban ugyancsak török uralom alatt álló Transzjordániától – brit igazgatás alatt állt ugyan, de rendelkezett bizonyos mértékű autonómiával, állami szervekkel. Ez – együtt azzal, hogy az úgynevezett „harmadik alijával" ismét több tízezer új zsidó bevándorló érkezett Palesztinába, továbbá hogy a háború utáni Kelet-Közép Európában hatalmas zsidó tömegek éltek szegénységben, létbizonytalanságban és állandó fenyegetettségben – előrevetítette az önálló zsidó állam megszületését.

De nem csak a cionista álom került a wilsonizmus nemzetközi érvényesülésével sokkal közelebb a megvalósuláshoz. A zsidók – beleértve a nem cionista, sőt antici-

Ülésezik a Versailles-i békekonferencia

onista zsidókat is – kisebbségi jogokkal rendelkező nemzeti közösségként határozták meg és képviselték magukat az első világháború után létrejött új államokban: Lengyelországban, Csehszlovákiában és Nagy-Romániában is.

Az új történelmi helyzetben a wilsonizmus megteremtette új jogi és eszmei lehetőségek között a vallásos zsidóságban nehezebben volt már fenntartható az az álláspont, amely szerint a cionizmust és a messiási gondolatot el kell határolni. Korábban az ortodox zsidóság vagy kategorikusan elvetette – a Messiás várásának jegyében – a palesztinai országépítést, vagy pedig támogatta – de radikálisan különválasztotta a messiási eszmétől, hangsúlyozva, hogy a palesztinai zsidó nemzeti otthon megteremtésének semmi köze a száműzetéstől való végső megszabaduláshoz. Ez utóbbi volt a cionizmus ortodox szárnyának, a Mizrachinak az álláspontja. A palesztinai zsidó országépítés önmagában zsidó nemzeti és humanitárius szempontokból kívánatos, az ortodoxok részt kell, hogy vegyenek benne, és meg kell próbálniuk a cionistákat a valláshoz közelíteni – de nincs köze a zsidóság vallási küldetéséhez.

Az első világháború teremtette új történelmi szituációban azonban háromféle új válasz alakult ki a vallásos zsidóságban, amelyek már *nem* választották szét a politikum és a vallási eszkatológia kérdéseit.

A palesztinai brit mandátumterület főrabbija, Abraham Isaac Kook (1865-1935) együttműködött a cionistákkal (beszédet mondott például a Kneszet alapkőletételénél is) és ezt egy sajátos teológiával támasztotta alá. Szerinte a száműzetésben a zsidóság vallási alkotóereje elsorvadt, kimerült, a hit dogmatizmussá és babonává satnyult – ez vezetett ahhoz, hogy oly sok zsidó értelmiségi elfordult a zsidó vallástól. A cionizmus viszont – akkor is, hogyha a cionisták többsége vallástalan – ahhoz fog szükségképpen elvezetni, hogy az ősi országát újjáépítő zsidóság visszatalál Istenhez – és elhozza a Megváltást, amelynek az ember nem passzív részese, hanem aktív elősegítője. Kook szerint a „végidőkben" Isten eszközévé a vallástalan emberek válnak, ők hajtják végre Isten rejtett céljait. A Megváltás felé vezető világfolyamat jelen szakaszában a hagyományos vallás – mivel túlságosan is partikuláris hagyományokhoz kötődik és nehezen egyeztethető össze a természettudományos világképpel – nem alkalmas Isten egyetemes történelmi céljainak a megvalósítására – a megváltást a mi korunkban a cionisták segítik elő. Természetesen ettől még Kook elítélte a halacha megsértését a cionisták részéről, s küzdött azért, hogy a cionistákat visszatérítse az ortodox vallásgyakorlathoz ...

Kook vallásos cionizmusa még a cionizmust az univerzális humanizmus szellemében akarta vallási jelentőséggel felruházni. Csak fiának, Zvi Yehuda Kooknak (1891-1982), s szellemi örökösége fő propagálójának a munkásságában torzult Kook teológiája kifejezetten a szekuláris Izrael állam nacionalista apológiájává: az ifjabb Kook tanítása szerint Isten mindig Izrael ügye mellett áll, bármilyen vallástalan is az ország népe – ezért sem szabad semmiféle engedményt tenni az araboknak. (Z. Y. Kook eszmeisége inspirálta a megszállt területeken telepeket létrehozó vallásos cionistákat).

A palesztinai vallásos zsidóság másik fontos vezetője, Yosef Chaim Sonnenfeld (1862-1932), az Agudat Jiszrael, az ortodoxia világszervezetének palesztinai vezetője viszont arra a következtetésre jutott, hogy az új helyzetben az ortodox zsidóságnak a maga – a világzsidóságétól elkülönült –eszmei álláspontját, mint *önálló politikai közösségnek* kell képviselnie, kifejezésre juttatnia. A brit mandátum megszületése körüli zűrzavaros helyzetben Y. C. Sonnenfeld a Szentföldön élő vallásos, anticionista zsidóság nevében együttműködést ajánlott

I. Abdullahnak, a jordán királynak – a cionisták ellenében. Sonnenfeld és a körülbelül ötvenezer fős jeruzsálemi ultraortodox zsidóság a maga szellemi és anyagi erejével jelentős kárt okozhatott volna a szerveződő zsidó államnak, ha az arab nacionalista törekvések mellé áll. A feszültség odáig fokozódott, hogy cionista aktivisták (igaz, magánakcióként és nem a cionista vezetők utasítására...) 1924 augusztusában meggyilkolták Jacob De Han holland származású költőt, újságírót, aki Sonnenfeldnek amolyan „külügyminisztere" volt – az ortodoxiához felnőttként visszatért, európai műveltségű és a közéleti aktivitásban jártas De Han közvetítette az ortodox közösség álláspontját a britek, az arabok és általában az illetékes nemzetközi tényezők felé.

A De Han-gyilkosság után, a húszas években, amikor a brit mandátum alatt a számban és anyagi erőben gyarapodó jisuv egyre inkább berendezkedett a Szentföldön, másrészt az arabok zavargásai, pogromjai éppúgy irányultak az ortodoxok, mint a cionisták ellen – az ortodoxoknak bizonyos mértékben tudomásul kellett venniük a politikai realitásokat. Csekély töredék kivételével, amely ragaszkodott a jiddis nyelvhez, elfogadták az újhéber nyelv használatát a mindennapokban, sőt még az is felmerült, hogy részt vennének a Váád Leumiban, a brit mandátum alatt álló Palesztina önkormányzati testületében. Erre azonban végül nem került sor, mert az ortodoxok teljesíthetetlen követeléseket támasztottak: a nők kizárását a választójogból és a szombat nyilvános megszentségtelenítőinek kizárását a választhatók köréből.

De nem csak Sonnenfeld és a Szentföldön élő ortodoxok, hanem a világortodoxia, az Agudat Jiszrael egész nemzetközi vezetése is felismerte az önálló politizálás szükségességét. Az Agudat Jiszrael világkongresszusa a Népszövetségnél tiltakozott a cionista állam terve ellen, az egyes országokban pedig (Csehszlovákiában és Lengyelországban) az Agudat politikai párttá szerveződve – a parlamentekben – küzdött egyrészt a zsidó kisebbség jogaiért – másrészt viszont a „világias" cionizmus ellen.

Spira Lazar munkácsi rabbi (jobbról a harmadik)

A palesztinai országépítő munkát azonban az Agudat helyeselte – feltéve, hogy az a vallástalan cionisták működésétől, és a Cionista Világszervezettől (WIZO) szigorúan elkülönült módon megy végbe. A harmincas években már megjelentek Palesztinában az önálló agudista mezőgazdasági szövetkezetek.

Ám a wilsoni eszmék elterjedése az első világháború után a vallásos cionizmus és az Agudat politikai anticionizmusa mellett létrehozott egy *harmadik* teológiai választ is, amelyet a legkidolgozottabb formában a munkácsi rebbe, Spira Lázár (1865-1937) képviselt – és később a szatmári rebbe, Joel Teitelbaum(1887-1979) fejlesztett tovább. Spira szerint az I. világháború, a Népszövetség létrejötte és a szekuláris zsidó állam kezdetei ugyan *valóban* vallási-eszkatologikus jelentőséggel bírnak – csakhogy teljesen ellentétes értelemben, mint ahogy Kook véli. Hasonlóan a keresztény „Antikrisztus"-elképzeléshez Spira úgy vélte, hogy a végidőket a gonoszság, az emberi szenvedés kumulálódása, katasztrófák előzik meg. Ez nem csak azt jelenti, hogy az emberiség értelmetlen és felesleges erőfeszítéseket tesz arra, hogy Isten nélkül, önerőből „megváltsa magát", megteremtsen egy igazságos és humánus társadalmat (ez mutatkozik meg a Népszövetség gondolatában), hanem azt is, hogy a Sátán is végső támadásra indul az isteni világkormányzás ellen. Sajátos módon interpretálva Zecharja próféta könyvének 3.2 versét („Megdorgál téged az Örökkévaló, te Vádló, igenis megdorgál téged az Örökkévaló, a ki Jeruzsálemet kivá-

Woodrow Wilson 1918-ban (Forrás: Library of Congress)

Avraham Isaac Kook és a fiatal Winston Churchill 1921-ben

lasztotta" helyett így fordítva a verset: „megdorgál az Örökkévaló téged, Vádló, aki kiválasztottad Jeruzsálemet.") Spira azt állítja: Izráel Vádlója, a Sátán a Jeruzsálemet választotta ki a maga „támaszpontjául". Nem csak Isten van különleges, rendkívüli mértékben jelen a Szentföldön – hanem a Sátán is. És az Isten elleni sátáni lázadás eszköze: a szekuláris cionista mozgalom, amely nem egyszerűen „siettetni akarja a megváltást" (ami az ortodoxia hagyományos vádja volt a cionisták ellen), hanem egy szekuláris zsidó politikai közösség megalapozásával új és eddig nem létezett, magasabb fokú formáját testesíti meg Isten és a Tóra elvetésének...

Az 1922-ben Csapon tartott ortodox-haszid rabbigyűlésen azonban Spira nem csak a cionistákat, hanem az Águdát is támadta. Ugyanis az Águdа és hívei *politikai* eszközökkel (a Népszövetségnél való „lobbizással", valamint a palesztinai zsidó közösség politikai életében való aktív részvétellel) küzdöttek a cionizmus ellen. Ám a cionizmus, mint láttuk – Spira szerint a transzcendens, metafizikai Gonosz megnyilvánulása – ezért nem lehet és nem is szabad politikai módszerekkel küzdeni ellene. Mi több, az Aguda vallásossága a maga látszólagos jámborságával még rosszabb, mint a cionisták nyílt vallástalansága. (Spira az Agudát azért is kritizálta, mert az a világi műveltség tanulmányozásának is teret engedett a zsidó fiatalok oktatásában, valamint a Szentföldet – mint láttuk – nem tekintette tisztán a Tóra-tanulás és a vezeklés helyének – mint a korábbi ortodoxia – hanem aktívan részt vett az országépítésben, sőt olyan ortodox pénzalapokat használt fel erre, amelyek egyébként a Talmud-tudósok támogatására lettek volna fordíthatóak).

Az egész világi politikai élet, a Népszövetséggel és a nemzetállamok rendszerével, a nemzetek politikai törekvéseivel együtt, a csak Isten által elhozható megváltás ellentéte, a „rossz", a Sátán szférája. Ezért a zsidóknak a kor problémáira kizárólag passzivitással, a Messiás várásával és a Tóra tanulásával kell reagálniuk. Spira egyik lelkes követője, Moshe Goldstein 1936-ban kiadott egy *Tikkun Olám* (A világ megjavítása) című, az ultraortodoxiában nagy népszerűségre szert tett könyvet, amely az összes létező zsidó politikai szervezetek bírálatát, és Spira korproblémákról írott leveleit tartalmazta. Spira a harmincas évek fejleményeit, az éleződő nemzetközi konfliktusokat ugyanúgy az általa 1941-re várt Messiás eljövetele előjeleinek tekintette, mint a korábbi évek eseményeit... Álláspontjának súlyt adott az, hogy a negyedik alija (1929) és az 1933-34-es ötödik alija nyomán a szentföldi ultraortodox közösségnek egyre nagyobb gondot okozott az elkülönülés, a világi zsidó kultúrától és oktatástól való elzárkózás. Ezért 1932-ben, Sonnenfeld halála után az Eda Charedimben, a jeruzsálemi ortodoxia szervezetében már felmerült a radikális anticionista J. Teitelbaum vezető rabbivá választása, s mikor ez nem valósult meg, akkor a radikálisok kiváltak az Éda Charedimből, s külön szervezetet hoztak létre: a Naturei Kartát (A város őrei).

A harmincas évek második felében, az etiópiai háború és a spanyol polgárháború világossá tette: a Népszövetség nem képes érvényesíteni a pacifizmus és a nemzetközi jog elveit az agresszorokkal (Olaszországgal és Németországgal) szemben. A nyugati világ rálépett az agresszorok megbékéltetésének útjára: ez a folyamat csúcsosodott ki a müncheni egyezményben. A Népszövetség, és vele Wilson pacifista-humanista utópiája elbukott: egyre világosabban láthatóak voltak a horizonton egy új háború előjelei.

A második világháború – s vele a Holocaust – természetesen megint radikálisan új válaszokat követelt meg nem csak általában az emberi gondolkodástól, hanem – és különösen – a vallásos zsidóság teológiai gondolkodásától is. Az ortodoxia egy része, mindenekelőtt az Agudat Jiszraél felülvizsgálta, revideálta a maga anticionista álláspontját, mert belátták, hogy a cionizmus sikerétől magának a zsidó népnek a puszta léte függ. A cionizmus-ellenes ultraortodoxia egy része azonban – élén a Spira szellemi örökébe lépett szatmári írebbével – Isten büntetését látta a Holocaustban – éppen a cionizmus miatt. Izrael Állam megalakulása után – amelyet különösen explicit lázadásnak tekintettek Isten ellen – ez az irányzat tovább radikalizálódott...

Miközben az Agudat Jiszrael parlamenti pártként bekapcsolódott Izrael politikai életébe, s főleg arra törekszik, hogy minél jobban vallásos irányba befolyásolja az ország életét, az engesztelhetetlen anticionisták teljesen átvették az Éda Harédim irányítását, amikor az 1953-ban a Holocaustot túlélt, Amerikába emigrált szatmári rebét választotta vezető rabbijának. Innentől kezdve a munkácsi-szatmári chaszidizmus, az Éda Harédim és a Naturei Karta voltaképpen egyetlen anticionista tábort alkotott Jeruzsálemben.

TRIANON 100

A trianoni döntés centenáriumán lapunk az alábbi kérdéssel kereste meg a magyar szellemi élet néhány jeles képviselőjét:

Az 1920-as Párizs Környéki Békeszerződések következtében Magyarország elvesztette korabeli területeinek több mint kétharmadát, lakosságának több mint a felét.

Mit írna a trianoni békeszerződés 100. évfordulójára emlékezve a *Szombat* zsidó politikai és kulturális folyóiratba, 75 évvel a magyarországi vészkorszak és a II. világháború vége után, amikor napjainkban Közép-Európa EU-s tagországai között, a meglévő történelmi nézetkülönbségek ellenére új típusú együttműködés is körvonalazódik?

Mostani számunkban a válaszok első részét közöljük – folytatás szeptemberben.

Benedek Szabolcs

A REVIZIONISTA POLITIKA A REVÍZIÓ ELLEN HATOTT

Mikor is jár le? Most, a centenáriumon? Úgy emlékszem, ez már a hetvenedik évfordulón szóba került. Az volt az első ilyen alkalom, amikor szabadon lehetett beszélni ilyesmiről. Akkor éppenséggel az volt a fáma, hogy 70 évre szólt. Kevéssel voltunk az első szabadon választott Parlament és az Antall-kormány megalakulása után. Az Országgyűlés néma fölállással emlékezett, amiben a Fidesz-frakció nem vett részt. Képviselőik kivonultak az ülésteremből. Indokuk az volt, hogy Trianon ügyében nem született konszenzus a pártok között, és a plenáris ülésen nem volt alkalom arra, hogy a fiataldemokraták elmondják „differenciált véleményüket”.

Azóta született konszenzus Trianon ügyében? Egyáltalán, kivel kellene leginkább konszenzusra jutnunk? Saját magunkkal, vagy a szomszéd népekkel?

A kérdés egyszerre fölösleges és költői, hiszen a válasz nyilvánvalóan: is-is.

A szomszédságban akad arra példa, hogyan lehet érzéstelenítve szétválasztani múltat és jelent. A szlovákoknak például külön szavuk van a történelmi és a jelenlegi Magyarországra. Jelezvén, hogy előbbi egy soknemzetiségű állam volt, ahol a többi néphez képest a magyarok voltak

a legnagyobb lélekszámban, azok összlétszámával szemben azonban kisebbséget alkottak. Utóbbi pedig a déli szomszédjuk. Persze a szlovákoknak nálunknál egyszerűbb dolguk van. Trianon számukra az önálló államiság első lépéseit jelentette (igaz, előbb a csehekkel társbérletben), nálunk száz éve feldolgozásra váró trauma.

A bevezetőhöz visszakanyarodva: a trianoni béke nem a hetvenedik és nem is a századik évfordulón járt le. Hanem jóval régebben. Jogi értelemben alig több mint negyedszázadot élt meg. 1947. február 10-én formálisan semmissé tette a második világháborút lezáró békeszerződés. Amely visszaállította Magyarországnak a háború előtt határait, sőt három faluval Pozsony környékén meg is kurtította a trianoni országterületet.

A történelem nem egyszer kényszerpályákat és roszszabbnál rosszabb döntési helyzeteket hoz. A békediktátum aláírását követő két évtizeden keresztül a magyar politikai vezetésnek egyetlen, többszörösen deklarált célja volt: Trianon revíziója. Mindent erre tettek föl és ehhez mértek. Semmiféle árat nem tartottak megfizethetetlennek ahhoz, hogy a Trianonban elcsatolt területeket legalább részben visszaszerezzék. Mindez nem csupán a politikai vezetésnek volt fontos. Ebben a kérdésben egyöntetűen, oszthatatlanul állást foglalt az egész ország: „Mindent vissza!" A trauma mélysége és mérete nyomán érthető, hogy miért nem volt, nem is lehetett olyan társadalmi erő, amely nem értett egyet a revízió szükségességével. Trianon átitatta, meghatározta és szinte egyedüliként formálta a két világháború közötti közhangulatot és a közgondolkodást. A határokat nem csak a kormányzat, de a társadalom is átmenetinek tekintette.

Két évtizeden keresztül a magyar politikai vezetésnek egyetlen, többszörösen deklarált célja volt: Trianon revíziója

Ebben az állapotban szembesült az ország a két bécsi döntéssel.

Hitler Mussolinival karöltve tudatosan rájátszott a magyarok Trianon-traumájára. Horthy és a mögötte fölsorakozó kormány pedig nem tehette meg, hogy ne fogadja el a kínálkozó lehetőséget. Ha nem ezt teszi, azzal nem csak a saját addigi húsz évét kérdőjelezte volna meg, de tovább mélyítette volna a Trianon ütötte sebeket is, az anyaországi és az elcsatolt területeken élő magyarságban egyaránt. Természetesen okos emberek már az első bécsi döntésnél tudhatták, hogy Hitler nem ad semmit ingyen. A másodiknál pedig mindezt még világosabbá téve már zajlott a világháború, és Hitlernek érdekében állt két szövetségesét, Magyarországot és Romániát egyazon revolverrel a kezében folyamatosan sakkban tartani. A kérdés tehát nem az, hogy el lehetett-e, szabad volt-e elfogadni a náci Németország és a fasiszta Olaszország által visszaadott területeket. Amelyek egyébként nagyjából a korabeli – és Trianonban figyelembe nem vett – etnikai határok mentén kerültek vissza Magyarországhoz. Hanem az az igazi kérdés, hogy a későbbiekben esetleg meg lehetett-e volna tartani őket.

A válasz azért is fontos lehet, mert mennyiben a Felvidék déli pereme, valamint Észak-Erdély és a Székelyföld a történelem valamiféle furcsa fordulata következtében Magyarország része marad a második világháború után is, ma kevesebbet beszélnénk Trianonról. (Ugyanebben az időben egy mindmáig keveset emlegetett magyar–szlovák villámháború nyomán, Magyarország kezére került a Kárpátalja is, illetve Jugoszlávia lerohanását követően a Vajdaság egy része és a Baranya-háromszög is. Ám mivel ezek katonai akciók keretében történt területszerzések voltak, nyilvánvalóan más megítélés alá estek volna a háborút követően.) De vajon lett volna erre esély?

Nem csak a történelmi legendák sorába tartozik, több forrás is utal arra, hogy miután Hitler megtámadta a Szovjetuniót, a szovjetek diplomáciai úton jelezték a Bárdossy-kormánynak, hogy amennyiben Magyarország kimarad a háborúból, annak lezárása után hajlandóak lehetnek elismerni a bécsi döntések értelmében született országhatárokat – legalábbis megalapozottnak tartják Magyarország területi követeléseit. Bárdossyék azonban állítólag erről nem tájékoztatták Horthyt. Az viszont már legendárium, hogy a kormányzó nem tehetett semmiről. A korabeli Magyarország nem csupán a visszacsatolt területek okán volt a Harmadik Birodalom szövetségese. Ezt éppenséggel a felvidéki és az észak-erdélyi zsidók is a saját bőrükön tapasztalhatták, amikor régi-új hazájukba visszakerülvén rögtön a zsidótörvények hatálya alá kerültek, és egyszeriben másodrendű állampolgárként tekintettek rájuk – idővel még annyira sem.

Lehetne mélázni azon, hogy mit kellett volna másként tenni. Hogy korábban is félre lehetett volna tenni a harcos antibolsevizmust, és az angolszászok felől jövő jelzéseknek megfelelően fölvenni a kapcsolatot a szovjet vezetéssel. Hogy a szerencsétlenül végződött, és elkenése miatt eleve kudarcra ítéltetett kiugrási kísérletet pontosabban és egyértelműbben kellett volna végrehajtani. Horthy legfőbb hadúrként nem adott parancsot arra, hogy a magyar honvédség vegye föl a harcot a megszálló német csapatokkal szemben. Ez nyilvánvaló áldozatokkal járt volna, ellenben sok mindent tisztába tett volna. A szomszédos Románia azonnal megszabadult Antonescutól, amikor a Vörös Hadsereg a határaihoz ért. A magyar politikai vezetés viszont pragmatizmus helyett újra meg az újra az inkább amúgy is csak névleg létező dzsentriattitűdhöz fordult, nagyban hozzájárulva ahhoz, hogy Magyarország hadszíntér legyen. A saját csapdájába esett bele: a revizionizmushoz való, minden mást félresöprő ragaszkodás nyomán lehetetlenné tette az esetleges revízió halovány esélyét is. Ugyanakkor az előző negyedszázad eseményei – ideértve a zsidóság folyamatos kiszorítását a közéletből – azt jelzik, hogy sanszos, hogy ez nem is történhetett volna másként. A kényszerű revizionista politikából épp ésszel nem is lehetett volna kifarolni. A trianoni békediktátumot 1947-ben felülírták a párizsi békék, de a feldolgoz(hat)atlanság velünk maradt.

Csepeli György

100 ÉV MAGÁNY

Az 1920-as Párizs környéki békeszerződések következtében Közép és Kelet-Európa népei a korábbi állapotokhoz képest teljesen új helyzetbe kerültek. Az új helyzetet meghatározó elveket az első világháború utolsó évének első hónapjában az USA elnöke, Woodrow Wilson fogalmazta meg. A Wilson által megfogalmazott elvek alapján a közép és kelet-európai térségen osztozó birodalmak határain belül élő népek részére, „meg kell adni az önálló fejlődés legszabadabb lehetőségét". Az első világháborút lezáró békeszerződések ezt elvet követték, aminek következtében Közép-és Kelet-Európa térképe drasztikusan megváltott.

Az Osztrák-Magyar Monarchia közelítő világháborús vereségének bizonyossága nem volt elég arra, hogy a Magyar Királyságban élő magyarok rádöbbenjenek helyzetük veszélyeztetettségére. Az 1918. október 19-én lezajlott utolsó parlamenti ülés szónokai, akár az ellenzék, akár a kormánypárt soraiból kerültek ki, abból a felfogásból indultak ki, hogy az 1867-es kiegyezés által létrejött Osztrák-Magyar Monarchia megszűnése nem érinti a Magyar Királyság területi integritását. Úgy vélték, hogy a „magyar politikai nemzet" vonzása elég erős ahhoz, hogy a királyság szlovák, rutén, román, szerb, német azonosságtudatú lakosai ne akarjanak az önálló nemzeti fejlődés útjára lépni.

A Magyar Királyság az 1867-ben megalkotott Osztrák-Magyar Monarchiában nagyfokú autonómiával rendelkezett, s határai egybeestek az 1526-os határokkal. A Monarchia magyar térfelének magukat magyarként definiáló lakói országukat a középkori magyar állam méretei szerint képzelték el, ügyet sem vetvén arra a körülményre, hogy időközben az ország megszűnt „magyar" ország lenni. A Monarchia Magyar Királyságnak nevezett térfelén Horvát-Szlavónország nélkül a magukat magyarnak vallók aránya csak a 19. század végén haladta meg az 50 %-ot. A csekély mértékű többség nem jöhetett volna létre a Magyarországon élő zsidó lakosság nélkül, melynek körében a magyar azonosságtudat rohamosan tért hódított.

Juriga Nándor (Ferdic Juriga) és Vajda Sándor (Alexandru Vaida-Voevod) a parlamenti ülésen fekete-fehéren kinyilvánították, hogy a Magyar Királyságban élő szlovákok és románok az önálló nemzeti fejlődést választják, mely összeegyeztethetetlen a „magyar politikai nemzet" fikciójával.

Nem kellett sokáig várni arra, hogy kiderüljön, a Magyar Királyság területi integritása álom, melyet szétzúztak az ország területére bezúduló román, cseh, szerb hadseregek katonái. Magyarország az lett, amivé az 1920. június 4-én a Párizs környéki Versailles Nagy Trianon nevű kastélyában aláírt békeszerződés tette.

A békeszerződés következményeként a térképen feltűnt az 1526 óta önálló országként megszűnt Magyarország is, mely megjelenésében egyáltalán nem emlékeztetett korábbi valójára. Jóval kisebb lett, északi részei egy új országhoz, Csehszlovákiához került, keleti területei Románia határain belülre kerültek, délen a vadonatúj Jugoszlávia harapott ki egy jelentős részt magának,

s nyugaton az újonnan létrejött Ausztriának jutott egy, a hajdanvolt Magyar Királyságból kihasított sáv.

A változásnak minden közép-kelet-európai nép örült, hiszen az új viszonyok összhangban voltak függetlenségi vágyaikkal, lehetővé tették számukra a nemzetállami fejlődést, melyre a Nyugat-Európai országok adtak számunkra példát. Kivételt a magyarok képeztek, akik nem tudtak örülni a független állami létnek, jóllehet 1526 óta folyamatosan, újra meg újra ezért harcoltak. A magyarok új országukat túl kicsinynek, lakosságát túl kevésnek ítélték.

A szomszéd országokhoz került területeken sok magyar élt, akiket rokoni, baráti, üzleti szálak kötöttek a magyarnak megmaradt ország lakosaihoz. A határokon túlra került a magyar kulturális és történelmi emlékezet

Horthy bevonul Kassára

számos emblematikus helye, melyek nélkül a magyar társadalom és művelődés története elmondhatatlan, a „mi a magyar?" kérdés megválaszolhatatlan. A békeszerződés okozta váratlan materiális és az immateriális veszteség sokkot váltott ki az új, immár függetlenné vált magyar állam lakosai és vezetőik körében. Hasonló volt a hatás a szomszéd országok területére került magyarok esetében, akik között magyar identitású zsidók is voltak szép számmal. A sokkot azonban csak a magyarok élték át. Trianon a magyar nemzettel szemben elkövetett igazságtalanság jelképe és hívószava lett, mely azonban inkább taszította, mintsem vonzotta a Párizs környéki békék kedvezményezettjeit.

A magyarok többsége az új Magyarországon belül, s kívül kollektív traumaként fogta fel a trianoni békét. A gyász okozta bénultságot nem követte önvizsgálat. A békeszerződéshez vezető okok keresését rövidre zárta a bűnbak-állítás, mely egyértelműen a zsidókban vélte megtalálni a képzelt Nagy-Magyarország vesztének okát. Erre alapot az 1918-as őszi, polgári, s az 1919-es tavaszi, kommunista forradalom adott, melynek vezetői között szemet szúróan sokan voltak zsidónak minősülő személyek. A keresztény-nemzeti ellenforradalom kezdettől fogva antiszemita platformra helyezkedett, amit a frissen megválasztott országgyűlésben 1920. szeptember 26-án elfogadott numerus clausus törvény tett egyértelművé.

Az ellenforradalmi Magyarország társadalmi kohézióját a trianoni békeszerződés revíziójának akarása biztosította. A független nemzetállami keretek közé került közép-európai népek együttműködésének alternatívája se Magyarországon se a Monarchia többi utódállamában komolyan fel sem merült. Az egymással versengő kis kelet-közép-európai népek sorra prédái lettek az új erőre kapó Német Birodalomnak, mely egyeseket szétzúzott, másokat jutalmakkal magához láncolt. Utóbbiak közé került Magyarország, mely 1938 és 1941 között a hajdani Nagy-Magyarország területéből megszerezte a maximálisan megszerezhetőt.

A revíziós sikerek a magyarok körében óriási örömöt váltottak ki az egyre bővülő országban. Minden bővülés azonos forgatókönyv szerint zajlott. Az országhoz újonnan csatolt terület fontosabb városaiba fehér lován bevonult a Kormányzó, akit a helybeliek, köztük a zsidók, euforikusan üdvözöltek. A zsidóknak azonban szembe kellett néznie azzal, hogy a Kormányzóval a zsidóellenes törvények is bevonultak, melyek súlyosan korlátozták állampolgári jogaikat. A revíziós sikerek ez által szembeállították az ország zsidó és nem zsidó polgárait. Ami az egyik csoport számára bánat, a másik csoport számára öröm forrása lett.

Az érzelmi szembenállás tragikus mértékig fokozódott 1944. március 19-e után, amikor a német megszállást követően sor került a vidéken élő zsidóság deportálására. A deportáltak fele a revíziós sikerek által az országhoz került területeken élt a Felvidéken, Észak-Erdélyben és a Vajdaságban. Magyarország világháborús veresége után szó sem lehetett az 1938 és 1941 között megszerzett területek megtartásáról. Felfakadt a Nagy Trianon palotában 1920-ban ejtett seb, melyet elfertőzött a revíziós sikerekbe belebódult magyar társadalom által eltűrt holokauszt bűne.

A két trauma azóta is eleven, az egyik mérgezi a másikat. A jaltai megállapodás értelmében a Szovjetunió korlátozta a kis kelet- és közép-európai államok szuverenitását. A világháborúból győztesen kikerült államok jutalomból ugyanazt kapták, mint a vesztesek. A magyaroknak nem voltak szavaik a kettős traumára, mely falként választotta el őket szomszédjaiktól. Nem tanultak, nem felejtettek, s ezen a rendszerváltozás sem változtatott. A felszabadult nyilvánosságban újra megjelent a keresztény-nemzeti ellenforradalom idején mainstream antiszemitizmus. Prohászka Ottokár, ha ma élne, ott folytathatná, ahol 1927-ben, halálakor abbahagyta.

A száz év magány folytatódni fog.

Demény Péter

TRIANON, SZERINTEM

Azzal a mellveregetős borongással, amellyel sokan közelítenek, nem érdemes. A történelmi mindentudással szintén nem érdemes. És úgy sem, hogy azt képzeljük, a nagyszüleink szkennelt változata vagyunk csupán.

Mert a borongás nem cselekvés, és a történelem amúgy is zajlik tovább. Mert ha tudjuk az akkori adatokat, azok nem feltétlenül világítják meg a jövőt – szerintem egy cseppet sem. Mert az ember nem csak *örökség*, hanem *önformálás* is. Csak magunkon múlik, hogy mást lássunk.

Meg kellene szüntetni néhány szó önjárását. „Magyarság", „románság", „Erdély", „franciák", „nagyhatalmak". Bár a magyarság most egységesebbnek tűnik, valójában nem homogén közösség. A románság még látszólag sem egységes. Már egészen mindegy, hogy ki okozta Trianont, különben sem a franciák egyedül, sőt, mi, akik annyira sajnáljuk magunkat, nem kevéssé vagyunk ludasok. A nagyhatalmak mindig gőgösek maradnak, nézzünk csak körül.

Erdély radikálisan mást jelent az annyit hivatkozott transzszilvanizmus szerzői számára, mint sok mai ember számára. Most olvastam újra Kóst, Gulácsyt: erkölcsileg legjobb alakjaik mindig az együttélésről s az ebben kialakult külön lélekről beszélnek, és ennek megfelelően cselekszenek. Írói teljesítményük legjavában a történet mozog, az alakok fejlődnek, a helyzet dinamikus és megoldásra vár. A mai Trianon-mátrixok statikusak, passzívak és defetisták. Várjuk, hogy valaki győzzön helyettünk, miközben elmegy mellettünk

az élet. Elzárkózó paradigmában élünk, és kifelé mutogatunk. „Ők is" – ezt fel lehetne írni az ajtónk vagy a kapunk fölé, vagy egyenesen a simléderünkre.

A Facebook különösen jó lakmuszpapír. Egy kabarét is a száz évre hivatkozva reklámoznak, és a *Patkányok honfoglalása* című borzalom sokak idővonalán díszeleg. Úgy nevetünk, hogy csakazértis, holott azért kellene, mert *tényleg* jó a kedvünk. Nem tudunk felszabadulni, de megmutatjuk, hogy fel tudnánk, ha lennének képességeink. Bízunk valakiben, odavagyunk érte, magunkban pedig nem bízunk egyáltalán.

És akkor összezavarodunk. Jónak nevezünk valamit, mert magyar. Felmentünk valakit, mert magyar. Minőségjelzőnek, értékmérőnek állítjuk a magyarságot, és Istenre hivatkozunk, aki nem magyar és nem román. Ülünk a buborékunkban, és haragszunk. Most még inkább, hiszen most száz éve, hogy.

Száz éve, persze. Mi azonban negyvenhárom, ötvenhét, hatvankilenc éve élünk: mi történt ez alatt a temérdek idő alatt? Felborítottunk egy diktatúrát, de nem tudtunk felépíteni egy szabadságot. Azzal dicsekszünk, hogy a kulturális Európában élünk, de előírnánk a művészetnek, hogy milyen is legyen pontosan.

Vagy csak élünk, ki tudja, mi lesz a vége? Bár így lenne, hiszen innen még akárhová vezetne út. Mert az a jövő, ahol érdemes élni, nem az emléktáblákban, a lobogtatásokban, a mellveregetésekben rejlik, írók fetisizálásában, vajákosok felmagasztalásában. És főleg nem abban, hogy valamiféle Nagy Testvérről ábrándozunk. Nem tudod megvédeni magad a bátyád nélkül? Akkor te mit is keresel a grundon?

Vagy azt mondod, felépítettünk egy szabadságot, egy másik Erdélyt? Akkor ez pontosan így néz ki. Már nem tolhatod másra a felelősséget. Nem foghatsz mindent egy házaspárra, nem érezheted bátornak magad, mert elmondtál egy verset. Saját kudarcaidért te vagy a felelős. Az autópályák az agyakban sincsenek véglegesítve. Hiába merülsz el a történelemben, nem lesz orvosság. Olyan vagy, mint a náthás, aki beveszi a gyógyszert, aztán szélesre tárja az ablakot a mínuszhétben.

Trianon egy pont a történelemben. *Nem* az életed.

Gidó Attila

HÁROM ÉVFORDULÓ

A Szombat körkérdése kapcsán a kutatási érdeklődésem középpontjában álló erdélyi zsidók számára is meghatározó, de a mai magyarországi zsidóságétól eltérő történelmi tapasztalatról kívánok írni.

Trianont, valamint a holokausztnak és a második világháborúnak a végét az erdélyi zsidók román impérium alatt élték meg. E három esemény mégis Magyarországhoz köti őket, hiszen az első világháború végéig – a maguk regionális jellegzetességeivel – a magyarországi zsidóságnak képezték a részét. Az 1940-ben visszakerült Észak-Erdély fajilag zsidónak minősített lakosai a magyarországi holokausztnak voltak az elszenvedői. A délerdélyieket a romániai zsidóüldözések sújtották. Észak-Erdély 1944 őszén román és szovjet fennhatóság alá került, így kronológiai szempontból a magyarországi holokauszt utolsó hónapjai már csak azokat érintették, akik valamilyen oknál fogva e területtől nyugatabbra tartózkodtak (pl. azok, akik a gettósításokat megelőzően Budapestre költöztek / menekültek), illetve a munkaszolgálatos zászlóaljak kötelékében voltak életben. Még a világháború vége előtt, 1945 márciusának közepén Észak-Erdély szovjet katonai közigazgatásának helyébe a román polgári lépett. Az erdélyi zsidók tehát úgy lettek az elmúlt száz év magyar zsidó történelmi tapasztalatának a részesei, hogy csak egy részük, és ők is csupán négy évig voltak a magyar állam alattvalói.

Az első világháború volt a legutolsó olyan erdélyi közös, magyar-zsidó sorsesemény, amelyben viszonylag egyenrangú félként és ugyanazon cél érdekében vett részt az erdélyi zsidóság, mindazonáltal ehhez a sorseseményhez kapcsolódott az antiszemitizmus gyakori megtapasztalása is. A következő száz éves időszakot három nagyobb korszakra oszthatjuk:

1. Az 1918–1940 közötti évek ún. „román" korszaknak számítanak, amikor az erdélyi zsidók számára átalakultak az integrációs lehetőségek. Hiszen a többi romániai zsidó közösségektől jelentősen különböző kulturális beágyazottságuk, illetve a magyartól eltérő román hetero-identifikációs gyakorlatok miatt mind a magyarosodás, mind az új állami keretekbe történő beilleszkedés nehézségekbe ütközött. Román korszaknak számít továbbá Dél-Erdély esetében az 1940–1944 közötti, valamint a teljes erdélyi zsidóságra nézve az 1945-től 1989-ig terjedő időszak.

2. „Magyar" korszakról Észak-Erdély esetében beszélhetünk (1940–1944).

3. A harmadik, 1989-et követő évtizedek „románnak", de mindezzel együtt átjárható korszaknak tekinthetőek, amikor az erdélyi és a magyar(országi) zsidóság között újjáéledtek a kapcsolatok. Az országhatárok átjárhatóbbá váltak, az egyszerűsített honosítási eljárás révén pedig 2011-től a magyar állampolgárság megszerzése és ezzel a magyar nemzetbe történő szimbolikus visszatérés könnyebbé vált. Felélénkültek a kulturális kapcsolatok is. Elég, ha csak a Mazsihisz kezdeményezésére az utóbbi években megrendezett Kolozsvári Zsidó Napokat említjük.

Hosszú lenne áttekinteni e három korszak eseményeit ezért elsősorban annak következményeire összpontosítunk.

A trianoni békeszerződés 1920. június 4-i aláírása idején már másfél éve román fennhatóság alatt volt Erdély. Az itt élő közel kétszázezer fős izraelita lakosság háromnegyede magyar anyanyelvű volt, és nagy részük magyarnak tekintette magát. A határváltozásokat tragédiaként élték meg. Mégis, a két világháború között az erdélyi zsidóság egy jelentős részének a magyarságtól való fokozatos, és egyénenként változó mértékű disszimilációja következett be, amely több okra vezethető vissza. Az egyik legfontosabb ok az antiszemitizmus, de a magyarságtól való fokozatos eltávolodást a magyarországi események is gerjesztették, beleértve a fehérterrort, a *numerus clausus*t, a magyar politikai vezetés jobbratolódását, majd a zsidótörvényeket. A román állami nyomás sem kedvezett a magyar identitástudat továbbélésének.

A két világháború között lejátszódó disszimilációs folyamatok következtében az erdélyi zsidók nagy részében kettős, zsidó–magyar, vagy pedig zsidó etnikai identitás alakult ki, de továbbra is jelentős maradt azoknak a száma, akik a magyarsággal vállaltak sorsközösséget.

A huszonkét évnyi román hatalmat felváltó magyar adminisztráció Észak-Erdély zsidósága számára 1940. augusztus–szeptemberében nem csupán az óhajtott magyar állami keretekbe való visszatérést jelentette, hanem egyben a fokozatos jogfosztáshoz (zsidótörvények), majd megsemmisítéshez vezető utat is. A 165 ezer észak-erdélyi zsidóból csupán 35–40 ezer élte túl a holokausztot. A román fennhatóság alatt maradt Dél-Erdélyben minimális volt a negyvenezer fős zsidóság embervesztesége.

A holokauszt után a túlélők számára a haláltáborok borzalma jelentette az origót. A sorsközösség egy közös zsidó identitás új alapjait fektette le, függetlenül a világnézeti különbségektől és kulturális kötődésektől. A két világháború között beindult disszimilációs folyamatokat a holokauszt traumája csak fokozta. A magyar zsidóságnak az elszenvedett megaláztatások és veszteségek puszta ténye mellett azt is fel kellett dolgoznia, hogy a magyar állam és a magyar lakosság – kevés kivétellel – cserbenhagyta őt, vagy egyenesen részt vállalt megsemmisítésükben. Mindehhez olyan, a hazatérést követő kiábrándító tapasztalatok is társultak, mint az újjáéledő antiszemitizmus és az elkobzott javak akadozó vagy elmaradó visszaszolgáltatása.

A román hadsereg bevonulása Kolozsvárra, 1918. december 24.

Az önazonossági dilemmákból kivezető utat az erdélyi zsidóság jelentős részének a magyar–zsidó identitás feladása jelentette. Többen a nemzetfeletti ideológiákhoz csatlakoztak, mások román integrációs pályát választottak, a többség pedig a kivándorlás mellett döntött (Palesztina/Izrael, Nyugat-Európa, Amerika). Mindazok, akik elvetették a teljes elfordulás alternatíváját, a magyar integráció különböző szintjeiben keresték a megoldást, amely többségüknél kettős, magyar–zsidó identitás tartós fennállását eredményezte. Érvényes ez a mai, alig több mint ezer főt kitevő maradék erdélyi zsidóságra is. Habár a két világháború között és az államszocialista időszakban jelentős mértékben oldódtak a nyelvi és kulturális különbségek Románián belül, az erdélyi magyar jellegzetességek mindmáig megőrződtek.

Haklik Norbert

TRIANONRÓL JELENIDŐBEN

Ahhoz, hogy Trianonról írjunk a századik évforduló kapcsán, aligha van alkalmasabb fórum egy zsidó folyóiratnál – már amennyiben nem történészi szemszögből, hanem a jelenidőre és a lehetséges jövőre összpontosítva kívánunk a témához közelíteni. Ami engem illet, történész nem vagyok, így nem köt a „mi lett volna, ha" kérdésfeltevés tilalma – író és gyermekeink sorsáért felelősséget érző apa viszont igen, következésképpen a „mi lenne, ha" és „mi lehetne, amennyiben" kérdéseket szakmai és emberi felelősségem feltenni.

Mindemellett sajnos úgy alakult, hogy aki Trianonról beszél, az a Holokausztról is beszél, és viszont – többnyire azáltal, hogy ha valaki az egyikről szól, akkor hallgat a másikról. Meggyőződésem, hogy ez kortárs közállapotaink talán legnagyobb tragédiája, ugyanis ez az eredője az összes többi kor- és kórtünetnek, ami lehetetlenné teszi, de legalábbis megnehezíti – rajtunk múlik, melyik verzió marad érvényben – az őszinteség és a bizalom kialakulását a kétosztatú közbeszédben.

Ernest Renan francia történész, filozófus és a sémi nyelvek kutatója fogalmazott úgy közhellyé idézet definíciójában: a nemzet közös emlék a múltról, közös terv a jövőre. Ugyanő írta azt egy kevéssé agyonidézett mondatában: különféle, gyakorta ellentétes képességeikkel a nemzetek a civilizáció közös művét szolgálják; mind hozzájárul egy-egy hanggal az emberiség nagy hangversenyéhez. A mai Magyarországon ez a bizonyos „egy hang" nincs jelen. Kettő van helyette, az egyik tonalitását Trianon, a másikét a Holokauszt alaphangja határozza meg. És – hogy a zenei párhuzamnál maradjunk – egyik hangnem a másikba csak a legkivételesebb esetben modulál.

Kertész Imre a rá jellemző, szuggesztív pontossággal fogalmazta – és egyúttal kérdőjelezte – meg ezt a kétosztatú kizárólagosságot 1990-ben, amikor válaszként a Hitelben megjelent Csoóri-dolgozatra kilépett az Írószövetségből, és döntése kapcsán így írt az írószervezet elnökségéhez intézett levelében: „Sosem tagadva meg származásomat – ezt az égi véletlent –, sosem fogom eltűrni, hogy származásom anyakönyvi adatainak nevében megcsonkítsanak, ugyanők, akik explicite elvitatják azt a jogomat, hogy – például – én is sérelmezhetném Trianont." (Kertész Imre: Haldimann-levelek. Magvető Kiadó, 2010. 20. o.) Ez a kijelentés egyetlen mondatba sűrítve ragadja meg a probléma lényegét: hogy a szembenálló – mert a szembenállás fenntartása mellett döntő – felek elvitatják egymástól a jogot arra, hogy az elmúlt évszázad magyar történelmét egységként éljék meg, és ne kelljen választaniuk annak tragédiái között.

(Fotó Aleksandra Janeta)

Most, hogy már nincsenek közöttünk azok, akiknek közvetlen személyes élményei lennének az impériumváltásról – 1916-ban, a későbbi Csehszlovák határ északi oldalán született anyai nagyapámnak még voltak –, Trianon nem történelemmé vált – tehát a jelen helyzethez ve-

Érettségizők Kassán 1944-ben – a zsidó diákok hamarosan a gettóban találták magukat

zető eseménysorozatok egyik kitüntetett jelentőségű, kulcsfontosságú fordulópontjává, amelynek kutatása és megértése segíthetne biztonságosabb és sikeresebb jövőbeni stratégiák kialakításához –, hanem szimbólummá. A politikai törésvonalak által meghatározott identitásválasztások önlegitimációs mítoszainak egyikévé.

Aki ugyanis Trianont választja önnön történelemszemlélete origójaként, az könnyen arra csábulhat, hogy saját, személyes történelmi narratívájában devalválja a Holokauszt tragédiáját, és viszont. Hasonlóképpen: aki az egyikről szól, az szinte automatikusan annak a gyanújába keveredik, hogy eltagadja a másik jelentőségét. És – mint azt Kertész is oly indokolt indulattal kérte ki magának – szokás elvitatni a másik jogát arra, hogy neki mindkettő fájhasson.

Pedig az a nézet, ami szerint a Holokauszt „zsidó ügy", Trianon pedig „magyar ügy" volna – mármint a nem zsidó magyarok ügye, kár ragozni-pontosítgatni, aki ezt a szöveget olvassa, úgyis érti –, az nem csupán roppant káros, de történelmileg is megalapozatlan. (Annak ellenére, hogy e nézet története az országvesztéssel közel egyidős: az, hogy az első zsidótörvény alól mentesültek az első világháborúban kitüntetéseket szerzett, a törvény értelmében egyébként zsidóként kategorizálandó állampolgárok, rávilágít: két évtized alatt sem veszett ki az emlékezetéből zsidó honfitársaink kiállása a hazáért az első világháborúban – ám egyúttal azt sugallja, hogy ezt akkor már nem evidenciaként, hanem bizonyítást igénylő kivételként tekintette a közvélemény.)

Ezt bizonyítandó, szorítkozzunk néhány tényre és adatra. Trianon előtt a zsidóság a Magyar Királyság (Horvátországot is beleértve) lakosságának 4,47%-át képezte, és 75,7%-uk vallotta magyar anyanyelvűnek magát (ami meghaladta például a katolikusok körében a magyar anyanyelvűek arányát). 1910-ben Munkács lakosságának 44,4%-a zsidó, míg Máramarossziget esetében ez az arány 37,4%, és a bécsi döntést követen Szlovákiánál maradt Eperjesen is 16,4%. Az 1930-as népszámlálás során a megcsonkított Magyarország zsidóságának 97 százaléka jelölte meg a magyart anyanyelveként – szemben a teljes lakosság 91,8%-os átlagával. A visszacsatolások következtében Magyarországhoz visszatért területek zsidóságának több mint 93 százaléka vallotta magát magyar anyanyelvűnek. Mit jelent ez? Többek között azt, hogy a magyar hatóságok a deportálásokkal éppenséggel a magyar identitású és kultúrájú lakosság arányát csökkentették a visszaszerzett területeken. Máramarossziget utcáiról a zsidósággal együtt tűnt el a magyar szó, és Eperjes – ahol erről a Tiso-féle Szlovákia „gondoskodott" – szintén a helyi zsidóság elpusztításával vesztette el kulturális mozaikjának magyar elemét (aki kíváncsi egy igen szuggesztív, személyes beszámolóra az eperjesi történtekről, annak a figyelmébe ajánlom a Szabad Európa Rádió legendás munaktársával, a Farkas Ágnesként született Agneša Kalinovával készített interjúregény idevágó fejezeteit: Agneša Kalinová – Jana Jurá ová: Hét életem. Fordította: Mészáros Tünde. Magvető Kiadó, 2018.).

Persze a tények és a számok száraz adatok csupán. Hogy a Holokauszt és Trianon egymás elleni kijátszhatóságának véget vessünk, ahhoz arra volna szükség, hogy megteremtsük az őszinte lelki igényt annak a tragédiának a megértésére és átélésre is, amellyel családi emlékezetünk és mikrokörnyezetünk miatt kevesebb személyes kapcsolatunk van. Nem kell a kettőt mesterségesen szétszálazni, mert természetesen vannak összeszövődve. Az íróember (és a filmes, a képzőművész stb.) felelőssége és lehetősége, hogy ezt az összeszövődöttséget a saját eszközeivel átélhetővé tegye – ne féljünk a nagy szavaktól: hogy eljuttassa a közönséget a katartikus felismeréshez, miszerint Trianon és a Holokauszt nem egymás ellenpontjai, hanem ugyanazon tragikus történet két fejezete.

Írjuk szét – Konrád György szavával élve – szellemi sündisznóállásainkat, szerezzük vissza a történelmünket. Teljes egészében, és mindannyiunknak. Nem csekély küldetés, ám ha sikerül, akkor még az a bizonyos közös terv a jövőre is kikerekedhet belőle. És nem csonkítjuk majd többé önmagunkat, száz évvel Trianon után is, önkéntesen.

Jeszenszky Géza

A MAGYAR ZSIDÓK ÉS TRIANON

Ritkán gondolunk bele abba, hogy a Trianoni Békeszerződés mivel járt a magyar zsidóság számára. Az 1920-ban akaratuk ellenére Magyarországtól elcsatolt, nyelvében és tudatában három és fél millió magyarba beletartozott – mindig bele is számoltuk – a zsidó származásúak mintegy fél milliós létszámát.

A Trianonhoz vezető út az Oszmán-Török Birodalom hódító törekvései ellen évszázadokon keresztül vívott, védekező jellegű háborúkkal kezdődött. Mátyás király halála (1490) és a karlócai béke (1699) között a Magyar Királyság döntő mértékben magyar nyelvű, négy millió körül népessége mintegy egy harmaddal csökkent. A 18. és 19. században a bécsi udvar és a magyar földbirtokosok által betelepített szerb, román és német (sváb) telepesek mellett nagyszámú zsidó menekült a diszkrimináció és az üldözések elől a Magyar Királyság területére. Az 1910-es népszámlálás alapján a Horvátország nélküli terület 18 milliós lakosságának 5 %-a, 911 ezer volt zsidó vallású, és ehhez jött még kb. 25 ezer valamelyik keresztény felekezetre áttért zsidó.

Az 1867-es kiegyezést követő páratlan fejlődés után, az egész magyar nemzet számára egy vészkorszak kezdődött az 1918-as összeomlással, illetve már az oda vezető világháborúval. Háborús veszteségek, spanyolnátha, forradalmak, vörös- és fehérterror, faji alapú diszkriminatív törvények, újabb világháború, kommunizmus. A magyar zsidóság XX. századi katasztrófája része, az egyik legtragikusabb fejezete az egész magyarság számára tragikus elmúlt századnak. A Nagy Háború és az azt lezáró rossz békék nélkül sem a bolsevizmus, sem a nácizmus nem kaparinthatta volna meg két európai nagyhatalom kormányát, újabb világégést, s benne a Soát hozva az emberiségnek. Trianon a viszály Erisz almáját dobta be Közép-Európa népei közé, sőt kölcsönös gyűlölködéshez vezetett.

„A magyar államból való kiszakadás ténye legalább olyan fájdalmasan érintette a zsidóságot, mint a magyarságot. Az erdélyi zsidó életérzést az is meghatározta, hogy a huszonkét év alatt a román hatóságok célja egyértelműen az volt, hogy az erdélyi zsidóságot anyanyelvétől és a magyar kultúrától elszakítsák. A zsidó közösségeknek csupán román vagy héber nyelvű iskolákat volt szabad fenntartaniuk. Ám ezekben az iskolákban sok tanár – titokban, a hatalmi tiltás ellenére – magyarul tanított. Így a zsidó diákságban a magyar nyelv és kultúra iránti elkötelezettség megmaradt. A zsidóság túlnyomó többsége, a román asszimilációs nyomás ellenére, továbbra is magyar anyanyelvűnek vallotta magát, s osztozott mindazokban az érzelmekben, várakozásokban és illúziókban – az irredenta álmokat beleértve –, amelyek jellemzők voltak a trianoni országban maradt vagy az utód országokba szakadt magyarokra.”[1]

Erről az életérzésről számol be egy erdélyi születésű magyar zsidó barátom is. „Az erdélyi, túlnyomórészt magyar anyanyelvű zsidóság történelmi végzetként élte meg Trianont.” A román hatalom már az 1920. évi népszámlálásnál elrendelte, hogy „a Mózes-vallásúakat” külön nemzetiségként kell számba venni, s így az új Nagy-Romániában a zsi-

dók létszáma elérte a 800 ezret, de az erdélyi zsidók kevés közösséget éreztek a teljesen más kultúrájú bukovinai, regáti vagy besszarábiai hitsorosaikkal. A királyi Romániában hagyományosan erős volt az antiszemitizmus, s ez most átterjedt Erdélyre is. Részben Bukarestből érkezett román diákok 1927 decemberében megtámadták Nagyvárad, Bánffyhunyad, majd Kolozsvár zsidó lakóit és azok házait, üzleteit, templomait. 1940. augusztus 8-án a bukaresti parlament elfogadta a Zsidó Statútumot, ami a zsidók jelentős részét megfosztotta az állampolgárságtól és megtiltotta a keresztényekkel kötött házasságot. Mindezek alapján érthető, hogy Kolozsvár zsidó lakossága is nagy örömmel fogadta a II. bécsi döntést, 1940. „szeptember 11-én kokárdát tűzött a gomblyukába és lelkes éljenzéssel üdvözölte a bemasírozó magyar csapatokat."[2] Az izraelita vallású magyarok hozzászámítása nélkül Észak-Erdélyben a magyarság számaránya nem érhette volna el az 1941-es népszámláláskor kimutatott 53,6%-ot, sőt valamivel az abszolút többség alatt maradt volna.

Az 1938 és 1941 között végbement határváltozások révén mintegy 325 ezer zsidó került vissza Magyarországhoz: Csehszlovákiától 68 ezer, Kárpátalján 78 ezer, Észak-Erdélyben 164 ezer, Bácskában 14 ezer, továbbá összesen kb. 10 ezer nem izraelita felekezetű, de zsidó származású. „Az 1941-es Magyarország területén összesen 725 ezer izraelita vallású és 100 ezer más vallású, valamint az országba menekült több tízezer lengyel származású, illetve hontalan zsidó élt."[3]

II. világháborús emberveszteségünknek a felét a meggyilkolt magyar zsidók teszik ki. A megnagyobbodott országban az 1941-es népszámlálás szerint a zsidó vallásúak aránya az összlakosság 5 %-át tette ki. Legalább százezer volt a csak részben zsidó származású, illetve valamely keresztény felekezetre áttért, de a faji törvények szerint zsidónak minősülők száma. A munkaszolgálatban, a haláltáborokban és a magyar területen történt vérengzések és kegyetlenkedések nyomán 5-600 000 között van az elpusztult magyar zsidók száma, ezeknek nagyjából a fele, 266.886 (lehet, hogy valamivel több) a visszacsatolt területeken élt.[4] A magyarországi vészkorszak mérlege tehát: az 1941-ben a Kárpát-medencében (beleszámítva Szlovákia és a Bánát vissza nem került területét) élő 900 ezres létszámú zsidóság mintegy 220 ezerre csökkent, a mai Magyarország területére számítva fél millióról 180 ezerre. A budapesti zsidóság kb. 40%-a, a vidéki zsidóságnak pedig mintegy 75%-a vált a nácizmus és a magyar antiszemiták áldozatává!

Ha elfogadjuk, hogy döntő mértékben Trianon vitte bele Magyarországot a II. világháborúba, akkor a magyar vészkorszak sem választható el a békediktátumtól. Mégse csak a szomorúság és a gyász jegyében teljen el ez a szomorú 100. évforduló. Magyarország és öt szomszédja Európai Uniós tagsága újra egyesíti a magyarság túlnyomó részét – határmódosítás nélkül, legalább virtuálisan. Ez elmondható a magyar zsidóságról is. Az EU esélyt kínál nemcsak a fizikai megmaradásra, de arra is, hogy a szörnyű megpróbáltatásokon keresztülment magyar zsidók az egyetemes magyar kultúrában is megmaradjanak – ha akarják. Ezzel jól összefér a kettős, sőt többes identitás is, tehát az Izraelben élő zsidó magyarokkal is fennállhat egy speciális kapcsolat. Ezt mintegy igazolja az alábbi, felemelő tapasztalat. „A romániai, erdélyi magyar zsidóság [...] nyolcvanévi román fennhatóság alatt, annak agresszív nemzetiségi politikájával dacolva, megőrizte a nagyszülők idejében asszimilált magyar nyelvet és kultúrát. [...] tették mindezt azonnali, saját érdekeik ellenében. Még a holocaustot követő évtizedekben is. [...] az Erdélyből emigrált magyar-zsidó családok többsége Izraelben vagy Amerikában továbbra is ápolja a csempészáruként kivitt magyar kultúrát."[5]

Munkaszolgálatosok Erdélyben, 1941-ben (Forrás: Fortepan)

JEGYZETEK

1 Tibori : Kettős kisebbségben. A zsidóság Észak-Erdélyben. *História,* 2004/2-3.
2 Lőwy Dániel: *A Kálváriától a tragédiáig. Kolozsvár zsidó lakosságának története.* Kolozsvár, Koinónia, 2005. 101-121.
3 Sebők László: „A magyarországi zsidók a számok tükrében", Rubicon, 2013.
4 Lévai Jenő: *Zsidósors Magyarországon.* Budapest: Téka, 1948. 473. és köv. , valamint Randolph L. Braham: *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary.* 2 vols. New York: Columbia University Press, 1981. alapján közli a fenti adatokat Bibó István: *Válogatott tanulmányok.* Szerk. Vida István. II. köt. 903. Vö. : *Egymillióval kevesebben... Emberveszteségek, népesedési tendenciák és népesedéspolitika Magyarországon, 1941-1960.* Pécs, 1998. Stark Tamás: „Magyarország háborús embervesztesége", *Rubicon,* 2000. 9. sz. 44–48.
5 Erdélyi Lajos: „Magyar zsidók Romániában, Erdélyben", *Múlt és Jövő*, 2000/1, 25-27. Idézi Borsi-Kálmán Béla: *Öt nemzedék, és ami előtte következik ... A temesvári leventepör 1919-1920.* Budapest: Noran Kiadó, 2006. 220.

Kőszeg Ferenc

TRIANON 100

1944-ben Otto Winkelmann német rendőrtábornok volt a Magyarországon állomásozó rendőri és SS biztonsági erők főparancsnoka. Magyar háborús bűnösök több perében tanúként hallgatták meg. Endre László, Baky László és Jaross Andor tárgyalásán Jászay Béla népbíró megkérdezte tőle, mikor ismerte fel, hogy Németország el fogja veszíteni a háborút. A tábornok, aki az első világháborúban a fronton szolgált, habozás nélkül válaszolt: Attól a naptól kezdve, hogy megtámadtuk a Szovjetuniót. Majd hozzátette: Hacsak fel nem találják a csodafegyvert.

A német vereséget megjövendölő mondatot nem a katonai tapasztalata és nem is a világnézete adta a tábornok szájába. Erős ellenfelekkel szemben kétfrontos háborút nem lehet megnyerni: ezt már Napóleon sorsa megmutatta. Seton-Watson, már amennyiben a neve még nem hullott ki teljesen a lyukacsos emlékezet rostáján, alávaló magyargyűlölőként, Trianon szellemi előkészítőjeként maradt meg a magyar történelmi ismeretanyagban. Holott a brit történész és újságíró, skót nemesi család sarja, aki származása miatt is különösen érzékeny volt a nemzeti és kisebbségi sérelmekre, a magyarokban azt a népet látta, amely 1848-49-ben hősiesen harcolt nemzeti szabadságáért. De jó szemű megfigyelő és realista elemző volt. *A Monarchia jövője* című, 1907-ben megjelent könyvében két dolgot állított.

1. Ha háború lesz az antant és a Központi Hatalmak között, azt az utóbbi elveszíti, annak ellenére, hogy Németország hadserege nagyon erős, gazdasága pedig dinamikusan fejlődik. Mégis veszíteni fog, mert nincsenek számottevő szövetségesei.

2. Magyarország szét fog hullani, mert hiába a királyság ezer éves hagyománya, a nem-magyar kisebbségek kiválási törekvése szétfeszíti.

Az első világháború kitörése után a Nyugat 1914. évi 15. számában Ignotus így tette fel a kérdést: „inkább egy helyreállított nagyhatalmú Ausztria-Magyarországon" akarok magyar lenni, vagy egy magában álló Kis-Magyarországon, amely Szegedtől Kassáig terjed s Kanizsától Nyíregyházáig". (Mindezt kicsit zavartan írom le, mert ugyanezt már megírtam két cikkben is 2013-ban, illetve 2015-ben; mindkettő megtalálható a honlapomon.)

Magyarország függetlenségét megvalósítani és történelmi határait megtartani egyszerre nem lehet. Ezt már a 20. század elején világosan látta mindenki, aki a tényekre figyelt, ellentétben azokkal, akik II. Árpád magyar-osztrák birodalmáról szőttek regéket meg azokkal, akik szín-román és szín-szlovák települések nevének rendeleti magyarításával akarták a nyelvhatárt az országhatárig kiterjeszteni.

Velük ellentétben a mai trianonozók már nem akarnak semmit. Nekik elég, ha a magyar állampolgárság osztogatásával, a nyilas Nyírő József nemzeti hőssé avatásával meg a székely zászló kiakasztásával szereznek félmillió szavazót, akiket a magyar kormány gazdaságpolitikája, szociálpolitikája, oktatáspolitikája csöppet sem érdekel, mert nem Magyarországon élnek. Ha pedig jobban akarnak élni, mint Romániában, nem Magyarországon keresnek munkát, mint a 90-es években, amikor máshová még nem mehettek, innen azonban Boross Péter rendőrei toloncolták ki őket, ha munkát vállaltak a testvérhazában. Ma ellenben Erdélyből románok is, magyarok is inkább Spanyolországba mennek, ahol jobbak a bérek meg a munkakörülmények.

A sérelmi politika, a revanche-politika az első világháború után a nácizmus győzelméhez, majd pedig az előzőnél is szörnyűbb háborús veréséghez vezetett. A német (a nyugat-német) politika tanult ebből, a politikusok és a „zemberek" is belátták, hogy Németországnak

szembe kell néznie a múltjával, el kell vállalnia a bűnös szerepét, bár jól tudták, hogy a Szovjetunióban nem kevesebb emberiesség elleni bűntettet követtek el.

Megértették, hogy csak a bűn megvallásán, a következmények elfogadása révén, továbbá Nyugat-Európa gazdasági integrációján valamint az ős-ellenség Franciaországgal vállalt együttműködésen át vezet az út afelé, hogy a két államra szakított ország Európa vezető hatalmaként egyesülhessen. Ennek érdekében pedig lélekben is le kellett mondani Kelet-Poroszországról, Danzigról, Breslauról, Königsbergről, pedig ezek a területek és városok éppen annyira a német történelem részei voltak, mint amennyire a Székelyföld, Kassa és Kolozsvár a magyar történelem részei.

Persze ezekről a területekről hetek alatt, embertelen módon elűzték a német lakosságot (összesen mintegy 12 millió embert), ahogy elűzték Csehszlovákiából is a magyarok jelentős részét, Magyarországról pedig a „fegyvertárs" németek közül kétszázezer főt. Ennek ellenére az Otthonukból elűzöttek és jogfosztottak párttá alakult tömbje csak egyszer, 1953-ban jutott be a német Szövetségi Gyűlésbe, pedig a párt egyszerre lépett fel reális és irreális igényekkel: több támogatást követelt a Németországba menekült németek számára, és az elveszett területek visszaszerzését követelte.

Robert William Seton Watson (Forrás: Wikipedia)

A Bécsből hazatérő Teleki Pál beszédet mond a pályaudvaron 1940-ben

Ellentétben a náci tábornokkal, a per magyar vádlottjai nemhogy 1941-ben, de 1944-ben sem ítélték meg reálisan a helyzetet: a német hadsereg védelmi igényeire hivatkozva, de a saját terveik alapján, a magyar közigazgatás, a magyar rendőrség és csendőrség mozgósításával szervezték meg a zsidó lakosság gettókba tömörítését, és kiszállítását a haláltáborokba. A német megszállóknak ezzel nem volt szinte semmi dolguk. Pedig azzal tisztában kellett lenniük, hogy a rekordidő alatt végrehajtott deportálás a hamarosan bekövetkező katonai vereség után Magyarország pozícióját Csehszlovákiával, Romániával szemben rontani fogja.

De mi a helyzet a „néppel", a magyar társadalom túlnyomó többségével? Vajon ők is Hitler csodafegyverében bíztak? Aligha. Reálisabban ítélték meg a helyzetet, mint a politikusok és reálisabban, mint a zsidók, akik még a vagonban is bizakodtak. Az „egyszerű" emberek logikusan gondolkodtak: ha a zsidókat dolgozni vinnék, miért zsúfolják be a vagonokba a gyerekeket, öregeket, betegeket? Nem, ezeket az embereket elpusztítani viszik, ide már nem jönnek vissza soha többé. Akkor viszont a boltjuk, a műhelyük, az elhagyott lakásukban maradt ingóságaik sokasága mind-mind gazdátlan. Az illetékes hatóságokhoz özönlettek a kérelmek: ki rendelőt, ki csak egy új mosóteknőt igényelt. A fosztogatás gyakorlata túlélte az 1945-ös rendszerváltozást. Egy, a munkaszolgálatból hazatért fiatalember, akiből később városa kommunista párttitkára lett, az 1960-as évek közepén már nem volt párttitkár, de egy szép, 17. századi holland tájképet őrzött a szobájában, J. V. Sztálin összegyűjtött műveinek porosodó könyvsora mellett. – A kastélyból hoztam el – felelte vidáman kérdő pillantásomra. – A hercegék még idejében elpucoltak, nagyobb kép nem fért volna el a falamon…

De vissza Trianonhoz, hiszen annak a kerek évfordulójára íródik ez a szöveg. Hogy a magyar társadalomnak,

a magyar kormánynak vannak kötelezettségei a határon túli magyarokkal kapcsolatban, azt józan ember nem vitatja. A szamizdat Beszélő minden számában foglalkozott a határon túli magyar kisebbség ellen elkövetett jogsértésekkel. Csakhogy a „Nem, nem soha" üres, kötelezően ismételgetett jelszavától a jó ízlésű ember viszolygott, ahogy később viszolygott április 4. vagy november 7. kötelező megünneplésétől akkor is, ha nem tartozott a rendszer ellenzékéhez. A második bécsi döntés nagy magyar siker volt, hiszen Észak-Erdélyben, amely a döntés nyomán ismét Magyarországhoz került, sokkal nagyobb számú magyar lakosság élt, mint Dél-Erdélyben. Ennek ellenére a Teleki Pál miniszterelnök fogadására kivezényelt diákok egy része, így például Pilinszky János, úgy emlékezett, hogy Teleki, aki különben is hajlott az események kételyekkel teli, szkeptikus értékelésére, inkább hűteni igyekezett a pályaudvaron összegyűlt tömeg lelkesedését.

Ez a józan szkepszis az, ami jelenlegi kormányunkból tökéletesen hiányzik. Ez a kormány a választási siker érdekében, habozás nélkül beveti a demagógia, az uszítás és gyűlöletkeltés eszközeit. A rendszerváltáskor azt gon-

Laczó Ferenc

NYUGATI SZEMMEL

Az etnikai önvédelemre kárhoztatott országról

Amikor a 21. század elején Dániel öcsém megérdeklődte ekkor már kilencvenes éveiben járó nagyapámtól – aki még az első világháború előtt született és annak végeztével meghúzott nyugati (osztrák és jugoszláv, majd szlovén) határ közvetlen közelében élte le hosszú életét – hogy miként emlékezik az ország egykori feldarabolására és az országhatár családi házának közvetlen szomszédságába költözésére, idős nagyapám számlátomást küszködött emlékei felidézésével, majd – mint aki látványos időzavarát leküzdendő kapásból a lényegre próbál térni – mindössze annyit válaszolt, hogy „Hiszen az oly régen történt."

E párbeszédkísérlet idején – hasonlóan az idei évhez, ha nem is hasonló intenzitással – épp az emlékezési gesztusok látványos sűrűsödését figyelhettük meg. Fiatal öcsémet a kurta válasz emiatt ugyancsak meglepte. Váratlanul arra derült ugyanis fény, hogy ami a magyar

nemzet kollektív-kulturális emlékezetében 1989 után fokozatosan és egyre megállíthatatlanabbul történelmi kulcsmomentummá – mondhatni kiemelt nemzeti traumává – avanzsált, az a legutolsó kortársak személyes-kommunikatív emlékezetben adott esetben rég relevanciáját veszthette.

doltuk, a negyvenöt évig tartó szovjet elnyomás és a közös felszabadulás eltörölte az ellentéteket Kelet-Közép-Európa népei között. Nem így történt. A nacionalizmus, a kölcsönös gyűlölködés feltámadásáért a térség valamennyi társadalma és kormánya felelős. Trianon valamennyi következményével együtt borzalmas csapás volt: ezt sosem éreztem át annyira, mint a közelmúltban, Tompa Andrea három regényének elolvasása közben és után. De a száz évvel ezelőtti döntés folyamatos felidézése, mintha az friss, de esetleg megváltoztatható katasztrófa volna – iszonyatos felelőtlenség. Mert mi történik, ha Románia meg a többi szomszédos ország berág a trianoni gyászünnepségek miatt, és tényleg kitör a háború. Mire a NATO meg az Európai Unió felébred a román csapatok harmadszor is bevonulnak Budapestre.

Nem szeretném megérni. De van valami, amit mégis megnéznék magamnak. Szeretném látni, hogy Hollik István felfedezi magában Szvatopluk örökségét, és a nevét ettől kezdve Štefan Holý alakban írja. Meg azt is, hogy Ante Rogan ráébred, mennyivel magasabb rendű a nemes vend szellem, mint a nomád magyarok pusztai vadsága.

A kurta-furcsa dialógus számunkra ezen túl abba is betekintést nyújtott, hogy Trianon emlékezete – mind az emlékezés formáit és hevességét, mind konkrét tartalmait és politikai-kulturális funkcióit illetően – erősen generációfüggő. Családunkban ugyanis alighanem nagyapám – aki immár több mint másfél évtizede nincs az élők sorában – volt az utolsó, aki a környékbeli osztrák településekre még teljes természetességgel utalt magyar nyelven – Fölöstöm, nem Fürstenfeld, példának okáért. Kilencvenes éveiben járva számára tehát „Trianon" oly módon számított rég elmúltnak („hideg emlékezetnek"), hogy „Trianon előtti" szocializációja még a 21. század elején is éreztette hatását.

Számomra – aki a nyolcvanas évek elején születtem, közéleti tájékozódásom és politikai eszmélésem kezdetei pedig a kilencvenes évekre estek – Trianon eredetileg a magyar, jellemzően etnikai és gyakran revansista nacionalizmus szimbólumaként rögzült. Ez nyilván nem függetleníthető attól, hogy Trianon emlékezetét fiatalkoromban leginkább a szélsőjobboldal próbálta életben tartani és továbbra is aktuális ügyként taglalni (emlékeznek még a MIÉP méltán elhíresült „Megmaradni, gyarapodni, visszaszerezni" szlogenjére?). E generációs perspektívából szemlélve Trianon életünk első három-négy évtizede során vált újfent politikai kultúránk egyik kiemelt ügyévé – nem utolsósorban a széljobbos eszmék népszerűbbé és jóval elfogadottabbá válása következtében, a rendszerváltáskori ígéretek leáldozásának egyfajta ellenmozgásaként. Ezen régi-új kiemelt ügyről még könnyű lenne – a pszichoanalízissel kapcsolatos *bon mot*-t parafrazálva – mindössze annyit mondanunk, hogy Trianon jelenlegi domináns emlékezete talán pont az a betegség (Kovács Éva diagnózisa szerint egyfajta neurózis), amelyet az emlékezési gyakorlatok állítólag gyógyítani lennének hivatottak.

Eközben kétségtelenül igaz az is, hogy a sokszor – és gyakran sajnos jogosan – kárhoztatott magyar nacionalizmus az elmúlt évtizedekben szorosan együtt járt a magyar kisebbségekkel való törődéssel, a határokon átívelő szolidaritás – dicsérendő, bár szelektív – gesztusaival. Fiatalkori emlékeim szerint Budán többen és komolyabban foglalkoztak az erdélyi magyar szegények és elesettek problémáival, mint magyarországi sorstársaikéival. Azt is meg merem kockáztatni, hogy a kortárs magyar nacionalizmusnak alighanem e törődés és szolidaritás a legnemesebb aspektusa.

Trianon elleni tüntetés a budapesti Szent Gellért téren, az 1920-as években (Fotó: Fortepan)

E jószándékú tettek azonban csak ritkán alapulnak részletes történeti ismereteken és reális értékeléseken. Tapasztalataim szerint még az amúgy kiemelkedően műveltnek számító budai közegben is csak kevesen vannak tisztában azzal, hogy az ország etnikai szempontból pontosan meghúzott határai (Romsics Ignác mérvadó számításai szerint) az újonnan függetlenedő országot nagyjából 10%-kal tették volna nagyobbá. Nem jelentéktelen különbség, ugyanakkor – az ördög ügyvédjének hálátlan szerepét időlegesen magamra öltve – felvethető, hogy a világháborúk és tömegdiktatúrák, üldöztetések és népirtások évszázadában „több is veszett Mohácsnál" e némileg igazságtalanul meghú-

zott határnál. És akkor még nem beszéltünk (lentebb fogok) az etnikailag homogén államok roppant problematikus és kelet-európai megvalósításában bizony elkerülhetetlenül véres programjáról.

Trianon emlékezete azonban korántsem csupán e +10%-ról szól. Innen vizsgálva „Trianon" összetett és meglehetősen zavaros jelentésű fogalom, mely épp azért válhatott történelmi-politikai-kulturális életünk egyik kulcsfogalomává, mert képes volt sok és sokféle tapasztalatot, érzületet és szándékot magába kódolni. Idővel egyetlen fogalomban sűrűsödtek a hatalom- és státuszvesztés, a diszkrimináció és a menekülés, a határokkal kapcsolatos mindennapi tapasztalatok, még általánosabban a meg nem értettség és az elszenvedett igazságtalanság, a fokozatos visszaszorulás és a fennmaradó kisebbségek küzdelmeire tett (gyakran inkább implicit) utalások.

Tüntetés a trianoni békeszerződés ellen 2013-ban Budapesten (Fotó: MTI)

Hasznos lenne e folyamatokat és a hozzájuk való viszonyulásunkat konzekvensebben szétszálazni, többek között épp összefüggéseik pontosabban feltérképezése véget, továbbá hogy mélyebben érthessük Trianon hívószava mitől működik még manapság is – a kommunikatív emlékezet max. három generációs távolságán túl – oly sokféle tapasztalat sűrítményeként, egyfajta hatalmas magyar *projekciós felület*ként.

Mindebből korántsem következik, hogy Trianon traumája – akár kiváltó okait, akár minőségét és mélységét illetően – összevethető lenne a holokauszt traumájával. Nem-zsidó magyarként úgy ítélem meg, hogy Trianon és a holokauszt gyakori egymás mellé állítása a pontatlan és félrevezető gondolkozás minősített esete – amivel természetesen senkitől sem kívánom megvonni azon jogát, hogy magyarként mindkettő egyformán fájjon neki. Csakhogy – *make no mistake* – az érzelmek megéléséből önmagában még nem következik megalapozott és pontos történelmi tudás.

Tovább menve, száz év múltán kulcsfontosságú lenne annak érdemi vizsgálata és tárgyalása, hogy az első világháborút követő, roppant széles körben támogatott magyar revizionizmus a visszatért területeken miként torkollott a helyi és oly gyakran magyar kötődésű egyének zsidóként való üldözésébe – elvégre a magyar holokauszt áldozatainak több mint fele a trianoni határokon túli területekről került ki, mégpedig épp az időleges és német szövetségesi megszállással megspékelt magyar uralom alatt.

E letaglózó és a nemzeti szenvedéstörténet szempontjából roppant kényelmetlen tény azonban Magyarországon mindmáig nem vezetett az etnikai revizionizmus működésével kapcsolatos, érdemi és széles körű kritikákhoz. Márpedig épp e ponton mutatkoznak meg legélesebben a „Trianon és egykori igazságos revíziója" köré szervezett diskurzusok tarthatatlan elfogultságai: az 1938-41-es határmódosítások pozitív történeteinek és emlékezetének az ún. keresztény magyarság a kizárólagos alanya – a magyar zsidó és más etnikumú egyének (így románok, szerbek, cigányok, szlovákok, ruszinok) kárára.

Megítélésem szerint Trianon legkárosabb, a magyar kisebbségek továbbra is fennálló és eleve sokat emlegetett problémás helyzetén túlmenő hosszútávú hatása is ezzel függ össze. Az etnikai rendezőelv dominánssá válása Magyarországon – mely 1920 előtt, a Habsburg Birodalom szerves részeként Európa egyik legsokszínűbb és legösszetettebb társadalma volt – roppant szerencsétlen módon fonódott össze a drasztikus méretű területveszteségek sokkhatásával és az utóbbi talaján kinövő elvtelen önvédelmi reakciókkal.

A magyar társadalom tagjainak – a nagyban határmentes Európa egyik legsokszínűbb régiójának közepén élve is – szemlátomást alig van az emberek sokszínűségével kapcsolatos tapasztalata és e társadalom nagyfokú homogenitását sokan még a 21. század elején is kirekesztő módon védik. Megkockáztatható, hogy nagyban épp a multietnikus ország sokkszerű feldarabolásának köszönhetjük az etnikai önvédelem passzív-agresszív programjának roppant magyarországi erejét.

De vajon miért játszott „Trianon" oly marginális szerepet idős nagyapám emlékezetében? Ezt részben az osztrákokhoz fűződő pozitív időskori tapasztalatai, továbbá a határ túloldalán élő magyar közösségek korlátozott lélekszáma is magyarázhatja. Legalább ennyire fontosnak érzem azonban azon tényt, hogy a szomszéd falu első világháborús emlékművére, ahol is elődeink egykoron éltek, nem kevesebb mint kilenc az övével (és az enyémmel is) azonos nevű családtag neve került felvésésre.

Ezen emlékmű szemlélése száz év múltán is letaglózó – bevallottan jóval letaglózóbb, mint az egyfejű osztrák sas kinyújtott nyelvének közeli megpillantása.

Markó Béla

TÖBB EURÓPA, KEVESEBB TRIANON

Van Székely Jánosnak egy méltatlanul keveset emlegetett magyarság-verse, *A vesztesek*, 1973-ban íródott, alcíme: *Újkori metszet. A tüzérség visszavonulása*. Nyilvánvalóan személyes élmény ihlette, hiszen 1944 45-ben az akkor még kamasz, kadétiskolás költőt is nyugatra menekítették a marosvásárhelyi katonaiskolával együtt, és csak hosszú kálvária után került haza később. Miután filmszerű érzékletességgel írja le a rendezetlen, kétségbeesett visszavonulást, így foglalja össze a vers alapgondolatát: „A győztes igaza meghal. / A vesztesnek igaza lesz. / Mióta világ a világ. / Az nyer igazán, aki veszt." Kevesen tudták a vereséget ilyen mellbeverő pátosszal, már-már brutálisan az ellentétébe fordítani, legalább virtuálisan: „Nem válogat a győzelem, / Mindegy neki, / Egyformán felemel / Hamisat és igazat. / Ám a vereség, / Tönkrejutás, megalázás / Jogot ad, igazat ad."

Valami különös vigaszt sugall a költemény mindazoknak, akik a huszadik század ismétlődő vereségeinek keserűségével, sőt, depressziójával gondolnak vissza az öngyilkos magyar politikára, kezdve az első világháborút megelőző végzetes rövidlátásunkkal, folytatva Trianon utáni revíziós gőgünkkel, felnagyított önképünkkel és annak a Nyugatnak a lekicsinylésével, amely immár többször is győztes volt velünk szemben. Ahányszor újraolvasom Székely János versét, egy pillanatig gyógyírnak érzem közös történelmi nyomorúságunkra, de utána rögtön elfog a szörnyű kétely: vajon nem az ebben a poémában felmutatott, oly felemelő, oly kegyetlen, oly vigasztaló igazság-e a legnagyobb hazugság is egyúttal a mi Trianon utáni életünkben? Lehet, hogy éppen a Székely János által ezúttal kimondott, de a magyar közéletet kimondatlanul is régóta mérgező morális felmentés – és önfelmentés – miatt nem tudunk helyzetünkkel szembenézni és racionális nemzetstratégiákat kidolgozni?

Mert hát olyan hatalmas igazságtalanság történt velünk úgymond, hogy onnantól fogva nekünk már bármiben csak igazunk lehet? Azelőtt vétkeztünk talán, elkövettünk mi is olyan bűnöket a velünk együttélőkkel szemben, amilyeneket – vagy annál is kegyetlenebbeket – ők vagy mások is elkövettek később velünk szemben –, de ebben a pillanatban mi vagyunk a vesztesek, és ez azt jelenti, hogy bármit teszünk, az a győztesek bűne? Különös logika, de tökéletesen magyarázza eltelt száz esztendőnket. Ezért nem vagyunk képesek ma sem számot vetni azzal, hogy a kiegyezés után többször is eljátszottuk a történelem által felkínált esélyt. Ezért próbálják meg sokan ma is menteni a menthetetlent, amikor a holokauszt szörnyűségei kerülnek szóba, és krónikaírói józansággal magyarázgatni azt, amit nem lehet magyarázni. Viszont ugyanezek a tárgyilagos hangok felforrósodnak, ha az 1920-ban ránk kényszerített, azóta is vérző békére emlékezünk.

Székely János (Fotó: MTI / Ilovszky Béla)

Igen, jól kellene érteni a Székely János-vers logikáját, és egyáltalán nem biztos, hogy egyet kell értenünk vele. Mert a velünk szemben elkövetett igazságtalanság erkölcsi-politikai érv lehetett ugyan, valahányszor az igazunkat kerestük utána, de semmilyen más megbocsáthatatlan vétket nem tett megbocsáthatóvá. A „vesztesek" erkölcse végül is nem lehet más, mint a „győzteseké". És ez fordítva is így van természetesen. Győztes vesztes játszma volt az első és második világháború is, hiszen a háborúk ilyenek, és ennek a száz esztendőnek a tanulságait keresve, ideje lenne ebben a térségben átállni egy másik stratégiára: a győztes győztes játszmára. Lehetséges-e ez? És hogyan? Javíthatatlan optimistaként úgy vélem, a huszonegyedik században sikerülhet, ami a huszadik században kudarcba fulladt, de ehhez többek közt azt is el kellene felejteni, hogy a „tönkrejutás, megalázás" nemcsak „jogot", hanem „igazat ad". Tudom, látszólag csak spekuláció, belemagyarázás ily módon továbbgondolni a Székely János-idézetet, de állítom, csupán akkor lehetünk száz esztendő múltán győztesek, hogyha nem hajdani, hanem mostani igazunkra támaszkodunk. Aki a természetesen pozitív példákkal is szolgáló múltat, a tizenkilencedik század végét vagy a huszadik század elejét próbálja reprodukálni, annak tudnia kell, hogy ez a múlt vezetett Trianonhoz, de azokhoz az igazságtalanságokhoz is, amelyeket a magyar nemzet önmagával szemben elművelt.

Úgy néz ki, hogy az idén az országhatárokat nem tisztelő koronavírus-járvány miatt mégsem lesznek olyan nagyszabású Trianon-megemlékezések, mint amire számíthattunk volna. De pontosan ez a járvány figyelmeztethet minket arra, hogy nem lehet visszafelé menekülni, csak előre. Gondolkodóba ejthet mindannyiunkat különféle szabadságjogaink felfüggesztése, az államhatárok lezárása, mozgásunk korlátozása, amikor engedély nélkül akár a házból sem léphetünk ki, mert a közérdek ezt diktálja. Az én generációm, persze egészen más okokból, annak idején megtapasztalta a szabadsághiányt, amit tulajdonképpen Európa-hiánynak is nevezhetnénk. De a fiatalabbak már szinte gyermekkoruktól utazhattak, és sokan utaztak is ide-oda Európában. Most viszont – mutatis mutandis, remélem senki nem ért félre engem, hiszen a mostani intézkedések vitathatatlanul fontosak és elkerülhetetlenek, de remélhetőleg időlegesek – mindannyian átérezhetjük, mit jelenthet az a rossz nemzetstratégia, amelyet immár száz éve újra meg újra megpróbálnak eladni nekünk, miszerint megvagyunk magunknak. Nem vagyunk meg.

A szabadsághiány csak szabadsággal, az Európa-hiány csak Európával, az együttlét-hiány csak együttléttel szüntethető meg. A Kárpát-medencében a nemzetállam-építés már kudarcot vallott a múlt században, és ennek nem is az utódállamok voltak a legnagyobb kárvallottjai, hanem maga a magyar nemzet. Bár az utódállamok is csak veszítettek azzal, hogy a kisebbségek asszimilációjára fordították minden energiájukat, és emiatt nem tudtak igazán felzárkózni a nyugati demokráciákhoz. Senkit nem fűz errefelé olyan erős érdek a közös Európához, mint minket. Persze, tudom, ehhez egy nekünk való Európa kell, nemcsak az „egyesült", hanem az „egyenlő" nemzetek Európájára van szükségünk. De akkor, amikor talán mi, magyarok élünk a legkisebb arányban közös államhatárokon belül a kontinensnek ezen a részén, életveszélyes stratégia hátat fordítani az Európai Uniónak, akár csupán retorikában is. Éppen hogy nekünk kell – kellene – a legjobban szorgalmazni az együttlétet.

Számomra a képlet egyszerű: több Európa, kevesebb Trianon. Vagy: kevesebb Európa, több Trianon.

(A körkérdésünkre adott válaszok második részét nyári szünetünk után, szeptemberi számunkban olvashatják.)

„ÉN AZ AMERIKAI ZSIDÓ KÖZÖSSÉGBE TÉRTEM BE”

Bedő Viktória Svédországban született '56-os magyar családban, Budapesten nőtt fel, és most New Yorkban rabbihallgató. Arról kérdeztük, hogyan ment végig ezen az úton, és hogy látja kívülről és belülről egyszerre a zsidó közösséget és a közösségi intézményeket.

Hogy jutottál New Yorkba és oda, hogy negyedéves rabbihallgató vagy? Mesélsz erről az útról?

Svédországban születtem, apukám szülei ’56-os magyarok. Kétéves voltam, amikor hazaköltöztünk Magyarországra, és bár Göteborgban is magyarul beszéltünk otthon, kicsit azért mindig idegennek éreztem magam. Az egyik általános iskolában, ahová jártam, pár srác megállás nélkül zsidózott és cigányozott. Egyszer odamentem az egyikükhöz, és azt mondtam neki, hogy így nem beszélhet más emberekről. Köpött egyet a földre, és azt mondta, »büdös zsidó, takarodj innen«. Onnantól kezdve mindenki azt hitte, hogy zsidó vagyok, ami csak azért volt ironikus, mert sem a származásom, sem a vallásom szerint nem voltam zsidó. A szüleim egyébként katolikusok, de nem nagyon kaptunk vallási oktatást otthon. Később kerültem a Lauderbe, de nem azért, mert zsidó iskola, hanem mert nyitottabb iskolát kerestünk nekem.

Ott kerültél közelebb a zsidósághoz is?

Valamennyire vonzott a vallás, érdekelt a hagyomány és a régi szövegek. Nagyon szerettem a Laudert, sőt, még Szarvason is voltam, de nem mondanám, hogy a Lauder miatt lettem zsidó. Szekuláris volt az iskola, ott nem beszéltünk a Tóra erkölcsi értékeiről például. A zsidósághoz akkor kerültem közelebb, amikor egy évet Seattle-ben tanultam, és akinél kint laktam, zsidó volt. Vele kezdtem el zsinagógába járni, s bár eleinte fogalmam sem volt, mi történik körülöttem, az emberek nagyon segítőkészek és befogadóak voltak. Nem minden konzervatív közösség ilyen Amerikában,

de Seattle különleges hely. Ami igazán magával ragadott, az a közösségi érzés és a Tóra-tanulás intellektuális élménye volt. Hihetetlenül izgalmas volt sorról sorra elemezni a szöveget, amelyről tudjuk, hogy szent, de meg kell próbálnunk megérteni, mit mond nekünk, mit jelent a kortárs olvasónak. Még abban az évben, 17 évesen betértem ebben a Seattle-i konzervatív zsinagógában.

Ezt követően milyen volt hazajönni?

Amikor röviden érzékeltetni szeretném a magyar zsidó közösséghez fűződő viszonyomat, azt szoktam mondani, hogy én az amerikai zsidó közösségbe tértem be. Amerika után két évet éltem Magyarországon. Biztosan tudtam, hogy én zsidó vagyok, és ezt az utat fogom követni, a kérdés csak az volt, hogy hol találom meg a helyet, ahol befogadnak. Sokat jártam a Sirályba, a Maromon keresztül pedig létrehoztunk egy egalitárius, hagyománytisztelő közösséget, a Dor Hadast, ahol nagyon jól éreztem magam. Ugyanakkor megpróbáltam beilleszkedni a mainstream zsidó közösségbe is. A Lágymányosi körzetbe jártam, mert az volt sétatávra otthonról. Elsősorban az volt nehéz, hogy senki nem vette komolyan a tudásomat és az érdeklődési körömet. A hívek közül néhány szókimondó, befolyásos férfit irritált minden, a nőkről vagy a nemi egyenjogúságról szóló párbeszéd, így rengeteg elutasításban volt részem. Egyébként Zolira (*Radnóti Zoltán, a zsinagóga rabbija – a szerk.*) ez nem volt jellemző, és mára biztos a közösség tagjainál is másképpen van ez, de akkor még az is ellentmondásosnak számított, hogy a nők énekelhetnek-e. Pedig azért az elég alapvető dolog, hogy a közösség tagjai együtt énekelhessenek. Ez nehéz időszak volt, de sokat tanultam belőle és örülök, hogy éltem Magyarországon is zsidóként.

Idehaza nincs kultúrája az adományozásnak

Mit tanultál ebből az időszakból?

Többek között azt, hogy a változás lassú folyamat, és nem lehet csak úgy bejelenteni, hogy én itt feminista zsidóságot fogok produkálni. Ez ilyen módon nem működik, nem csak Magyarországon, máshol sem. Ma már nem így kezdenék hozzá. A másik dolog, ami nagyon feltűnő volt, a magyar zsidók folyamatos, nosztalgikus múltba révedése és az elképzelés, hogy a holokauszt előtti világot élesszük fel.

Szerinted ez a múltba révedés megváltozhat?

A jelenlegi helyzet szerintem nem fenntartható. Ha a neológ közösségek túl akarják élni ezt a századot, ha azt akarják, hogy maradjanak híveik és legyen legitimitásuk, akkor muszáj változniuk. Most nemcsak a női egyenjogúságról beszélek. Az igazi kérdés tulajdonképpen az, hogyan tudunk olyan vallási és közösségi életet szervezni, amely kapcsolódik a hívek életéhez, leköti, érdekli őket. A szervezett közösségnek is kell változnia, a Mazsihisznek például több olyan kezdeményezést kell befogadnia és támogatnia, amelyek nem a vallásához kötődnek, mivel a magyar zsidók jelentős része nem vallásos. A legfontosabb, amire az intézményrendszernek rá kell eszmélnie, hogy létezik szekuláris, kulturális zsidó élet, amelyet támogatni kell. Fontos megérteni, hogy a zsinagóga csak egy része a zsidó életnek, de önmagában nem minden.

Ez szerinted lehetséges úgy, hogy Magyarországon nem a zsidó közösség tagjai tartják fent a közösség intézményeit?

Ez egy strukturális dilemma. Egyfelől ideális lenne, ha nem az adófizetők, hanem a hívek tartanák el az egyházakat Magyarországon, a zsidó közösség vallási életét is beleértve. Ugyanakkor attól félek, hogy ez még messze van, ezért az első lépésnek annak kéne lennie, hogy a Mazsihisz a jelenlegihez képest kibővíti, mely szervezeteknek és kezdeményezéseknek juttat forrásokat. Bár a zsidó közösség az egyik legprogresszívebb része a magyar társadalomnak, még így sincs kultúrája az adományozásnak, vagy annak, hogy az egyén vállaljon felelősséget a közösségéért.

Térjünk egy kicsit vissza a te utadhoz. Magyarország után Izrael és ismét Amerika következett, ahol ma is élsz. Izraelben már tudtad, hogy rabbi leszel?

Nagyon fiatal korom óta éreztem, hogy van valamilyen spirituális elhivatottság bennem, de mikor elmentem jesivába Izraelbe, még nem fogalmazódott meg bennem, hogy rabbi szeretnék lenni. Sőt, amikor judaisztikát tanultam Amerikában, egészen az utolsó évemig meg voltam arról győződve, hogy akadémiai pályát fogok választani. Ekkor viszont arra jöttem rá, hogy a saját spirituális életemnél fontosabb, hogy másokat szolgáljak. Úgy éreztem, hogy sokkal jutalmazóbb volt, amikor másokkal lehettem, amikor másokat taníthattam. Ekkor döntöttem úgy, hogy rabbi leszek.

Mit mondanál most annak a srácnak, aki gyerekkorodban lezsidózott?

Már akkor is, amikor lezsidóztak, egyfajta büszkeség fogott el, annak ellenére, hogy pontosan tudtam, nem vagyok zsidó. Azóta sok mindenen mentem keresztül, csináltam egy ortodox betérést, és nagyon sok ellenkezéssel és ellenerővel küzdöttem meg a zsidó közösségen belül és azon kívül is. De nagyon büszke vagyok arra, hogy zsidó, vallásos zsidó és magyar vagyok. Életem végéig foglalkoztatni fog, hogy a különböző identitásaimat hogyan tudom egyensúlyba hozni, tehát hogy nőként, zsidóként, vallásosként, magyarként, betértként, most pedig lassan már amerikaiként, hogyan tudom a legteljesebb életet élni.

A beszélgetés a Szombat folyóirat és a Mozaik Zsidó Közösségi Hub együttműködésében készült interjúsorozat része. (x)

ÉLET ÉS IRODALOM

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

Kedvezményes előfizetési díj
1 évre 25 200 Ft
Megrendelhető
a szerkesztőségben
(1089 Bp., Rezső tér 15.)
Telefon: 210-5149,
210-5159
Fax: 303-9241
e-mail: es@es.hu

AMI A CÍME.

Megjelenik minden pénteken!
Keresse az újságárusoknál
vagy fizessen elő!

A Szombat Alapítvány kurátorai, Forrás-Biró Aletta pszichológus, Komoróczy Szonja Ráhel hebraista és Kovács András szociológus is arra biztatják Önt, hogy

2020-ra is fizessen elő a Szombatra!

Neve és postacíme megjelölésével, legalább 6950 Ft telebankos vagy internetes átutalásával a Mazsike Szombat Szerkesztősége 11709002-20066703 számlaszámára közvetlenül is intézheti előfizetését.

Schiller SZERVIZ

SCHILLER SZERVIZEK BUDAPESTEN, 5 HELYEN!

ISO 9001:2009 SZERINT TANÚSÍTVA

Márkaszervizek és típustól független szervizszolgáltatások; több, mint 25 éves tapasztalattal!

IV. ker., Fóti út 143.
IV. ker., Külső Váci út 20.
XIII. ker., Váci út 113.
XIV. ker., Tengerszem u. 59/A.
XV. ker., Szentmihályi út 142.

ŠKODA TOYOTA FIAT RENAULT DACIA Service BOSCH Service Schiller.hu

Legyen Ön is Mazsike tag

5000 Ft/év

nyugdíjasoknak: 4000 Ft/év

Bankszámlaszám: 11709002-20064275

A kultúra hidat teremt

MAZSIKE MAGYAR ZSIDÓ KULTURÁLIS EGYESÜLET

VEGYE MAGÁNAK A BÁTORSÁGOT!

DE MÉG JOBB, HA ELŐFIZET

Még sosem volt ilyen fontos.
Sem Önnek, sem nekünk.

Fizessen elő most egy évre **7 740 forint kedvezménnyel*** mindössze 27 960 forintért a Magyar Narancsra, és nem csak bátorságot kap tőlünk, de a legtöbb helyen **20 százalék kedvezményre** jogosító Magyar Narancs Olvasókártyát is!

* Az áruspéldányhoz képest.

SZÁMOLJON VELÜNK!
egy szám újságárusnál: 700 Ft | egy szám éves előfizetőknek: 548 Ft

ELŐFIZETÉSI ÁRAK:
negyedév: 8 490 Ft | fél év: 15 480 Ft | egy év + olvasókártya: 27 960 Ft

20% kedvezmény:
Belvárosi Színház | Bethlen Téri Színház | Cirko-Gejzír | Fonó Budai Zeneház | Írók Boltja | Jurányi Ház | Katona József Színház és Kamra | Ludwig Múzeum | Örkény Színház | Radnóti Színház | Szkéné Színház | Trafó

10% kedvezmény:
Tranzit Art Café

Részletek:
www.magyarnarancs.hu/elofizetes

MAGYAR NARANCS

9 770865 384003 20006

nka

Nemzeti Együttműködési Alap